

TOMAS

*Кон конзистентно законодавство против материјали од детска
сексуална злоупотреба (CSAM)*

Наслов: Кон конзистентно законодавство против материјали од детска сексуална злоупотреба (CSAM) – земјите од Западен Балкан (Република Србија, Република Албанија и Северна Македонија)

Издавач: Центар за исчезнати и злоупотребени деца, Република Србија

Автор: Д-р Јована Шкориќ

Превод од српски на англиски јазик од преведувач: Слободан Негиќ

Дизајн: Дуња Цветковиќ

Содржина

Acronyms and Abbreviations	4
1 Introductory Remarks	5
2 What is Child Sexual Abuse Material (CSAM)?	6
3 Online Child Sexual Exploitation and Abuse (OCSEA) in the Context of Western Balkan Countries.....	13
4 Legal Regulations: (EU) Framework and Implementation	22
4.1 UN Convention on the Rights of the Child.....	23
4.1.1 Optional Protocol to the “Convention on the Rights of the Child” about child trafficking, child prostitution and child pornography	23
4.1.2 General comment no. 25 on the rights of the child in the digital environment.....	24
4.2 Convention on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse	24
4.3 Convention on Combating Human Trafficking	25
4.4 Convention on Cybercrime.....	26
4.5 Resolution 1307 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on sexual exploitation of children (non binding agreement)	27
4.6 European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade	27
4.7 EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse	28
4.8 Other relevant EU Digital Regulation.....	29
5 Steps Forward: A Brief Overview of Important Organizations, Legislative Initiatives and Cyber Security in the Western Balkan Countries.....	32
5.1 Context of Albania	34
5.2 Context of Serbia	36
5.3 Context of North Macedonia.....	38
6 Concluding Remarks And Recommendations.....	41

Кратенки и акроними

CEOP – Команда за заштита на деца од експлоатација и онлајн заштита
CNZD – Центар за исчезнати и злоупотребени деца, Србија
CRCA – Центар за правата на детето, Албанија
CSEA – Детска сексуална експлоатација и злоупотреба
CSAM – Материјал од детска сексуална злоупотреба
EC3 – Европски центар за кибер-криминал
ECPAT – Крај на детската проституција, детската порнографија и трговијата со деца за сексуални цели
IMPACT 2022+ – Европска мултидисциплинарна платформа против криминални закани
EUROPOL – Агенција на Европската унија за спроведување на законот
GI-TOC – Глобална иницијатива против транснационален организиран криминал
GRETA – Група на експерти за акција против трговија со луѓе
ИКТ – Информациска и комуникациска технологија
INHOPE – Асоцијација на интернет линии за пријава
INTERPOL – Меѓународна организација за криминална полиција
ISP – Давачи на интернет услуги
IWF – Фондација за интернет надзор
IISG – Интегрирано управување со внатрешна безбедност на Западен Балкан
NIS-EU – Директива на ЕУ за мрежни и информациски системи
NCA – Национална агенција за криминал
NCMEC – Национален центар за исчезнати и злоупотребени деца
MODS – Мрежа на организации за деца во Србија
OCSEA – Онлајн сексуална експлоатација и злоупотреба на деца
SECTT – Сексуална експлоатација на деца во патувања и туризам
UNCRC – Конвенција на ООН за правата на детето
UNICEF – Детски фонд на Обединетите нации
UNTOC – Конвенција на ООН против транснационален организиран криминал

1

Воведни забелешки

Вистинскиот број на случаи на злоупотреба и/или експлоатација овозможени преку технологија може да биде значително поголем од пријавените или идентификуваните.

Инструментот „Кон конзистентно законодавство против CSAM - земјите од Западен Балкан“ произлезе од истоимениот проект TOMAS (Towards Uniformed Legislation Against CSAM), имплементиран од Центарот за исчезнати и злоупотребени деца (ЦНЗД) од Република Србија во партнерство со Центарот за правата на детето (CRCA) од Република Албанија и Првата детска амбасада во светот – Меѓаши од Северна Македонија. Главната цел е борба против материјалите кои прикажуваат сексуална злоупотреба на деца на интернет (CSAM) во земјите од Западен Балкан. Овој документ за застапување, изготвен за земјите од регионот, претставува сеопфатен ресурс дизајниран да им помогне на државните институции, приватниот сектор, организациите на граѓанското општество, како и на други релевантни актери во запознавање со концептот, препознавање, превенција и реагирање на дистрибуција и производство на вакви материјали. Имајќи го предвид поширокиот контекст на злоупотреба и експлоатација на деца во дигиталната средина и кибер-безбедноста воопшто, овој инструмент обезбедува стратешка и оперативна рамка прилагодена на специфичните предизвици на земјите од регионот. Клучните цели на овој инструмент се јакнење на капацитетите на различни актери во борбата против CSAM, унапредување на (регионалната) соработка, подигање на свеста и едукација на општата и стручната јавност, како и преглед на важечката правна рамка, релевантните конвенции, резолуции и други правни акти насочени кон заштита на децата од сексуална злоупотреба и експлоатација на интернет. Дополнително, оваа публикација е отворена за препораки за поактивни мерки и политики за заштита, како и насоки за нивна адаптација во согласност со промените во средината и контекстот на земјите од Западен Балкан.

2 Што претставува материјал за детска сексуална злоупотреба (CSAM)?

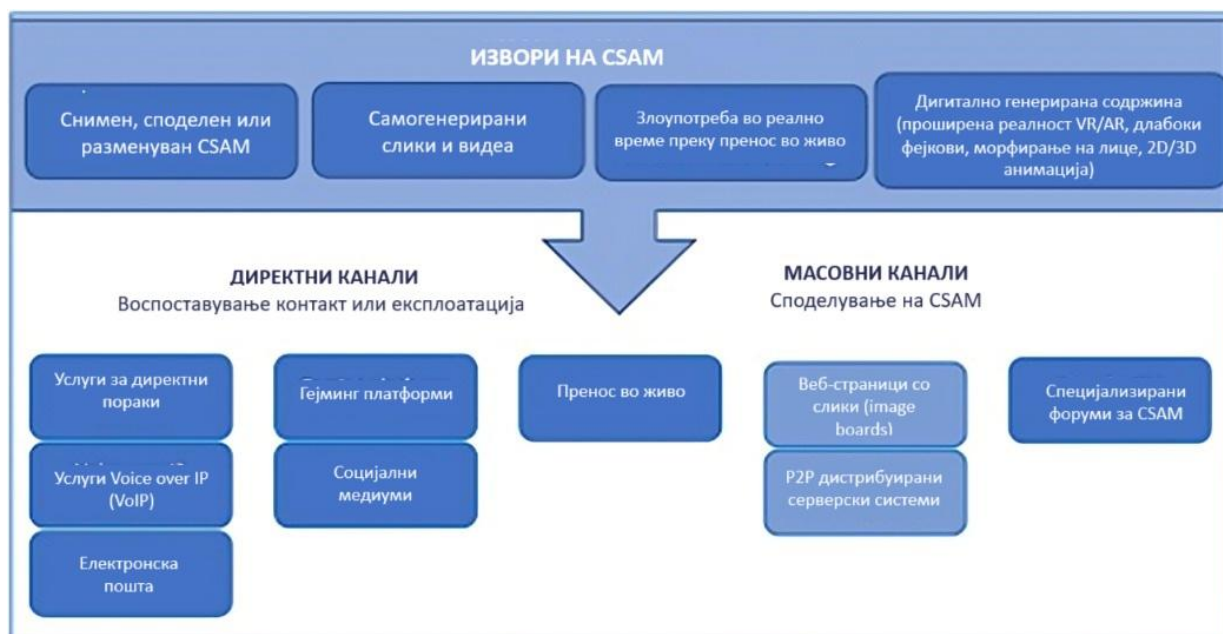
Сексуалната злоупотреба на деца и производството на материјали кои ја прикажуваат сексуалната злоупотреба на деца (CSAM) постоеле уште пред појавата на интернетот. CSAM за првпат се појави како општествен проблем кон крајот на 1970-тите години, што беше одразено преку промени во законодавствата низ светот. Сепак, пред само неколку децении, размената на вакви материјали беше ограничена од логистички и економски бариери и често се одвиваше преку пошта. Денес, технолошкиот напредок, и покрај бројните позитивни ефекти, доведе до пораст и ширење на кривични дела против деца, особено во контекст на сексуална злоупотреба и експлоатација на деца (CSAE), но и во контекст на материјали кои прикажуваат сексуална злоупотреба на деца (CSAM).

Затоа е важно да се нагласи дека природата и дистрибуцијата на CSAM се менуваат исто со развојот на технологијата. Дигиталниот простор не само што овозможува лесен пристап до жртвите, туку создава и неконтролирани средини за извршување на различни видови сексуална злоупотреба и/или експлоатација на деца, кои може да останат незабележани. Дополнително, онлајн циркулацијата на CSAM има сериозни и долгорочни последици врз децата, како и врз нивните семејства. *Затоа, детето нема можност да одбере да не учествува во овие дејствија, поради причини како што се недостиг на искуство и/или знаење, стрес, невнимание, употреба на сила или нееднакви односи на моќ помеѓу детето и сторителот, итн.*

Со тоа, CSAM се однесува општо на материјал од сексуална природа во кој се вклучени деца, вклучувајќи „секоја претстава, без оглед на начинот, на дете вклучено во реални или симулирани експлицитни сексуални активности или претстава на сексуалните делови на детето за примарни сексуални цели“ (OPSC, 2000). Постојат комплексности во законодавствата, што значи дека CSAM може да опфати различни однесувања, како поседување, пристапување, набавка и споделување на ваква содржина. Материјалите можат да се разликуваат по (1) формат (фотографии, филмови, цртежи и карикатури; аудио претстави; живи настапи; пишан материјал во печатена или онлајн форма; и физички предмети како скулптури, играчки или украси) и (2) по тежина – од прикажување различни делови од телото на детето до експлицитно прикажување на сексуална злоупотреба, која често вклучува

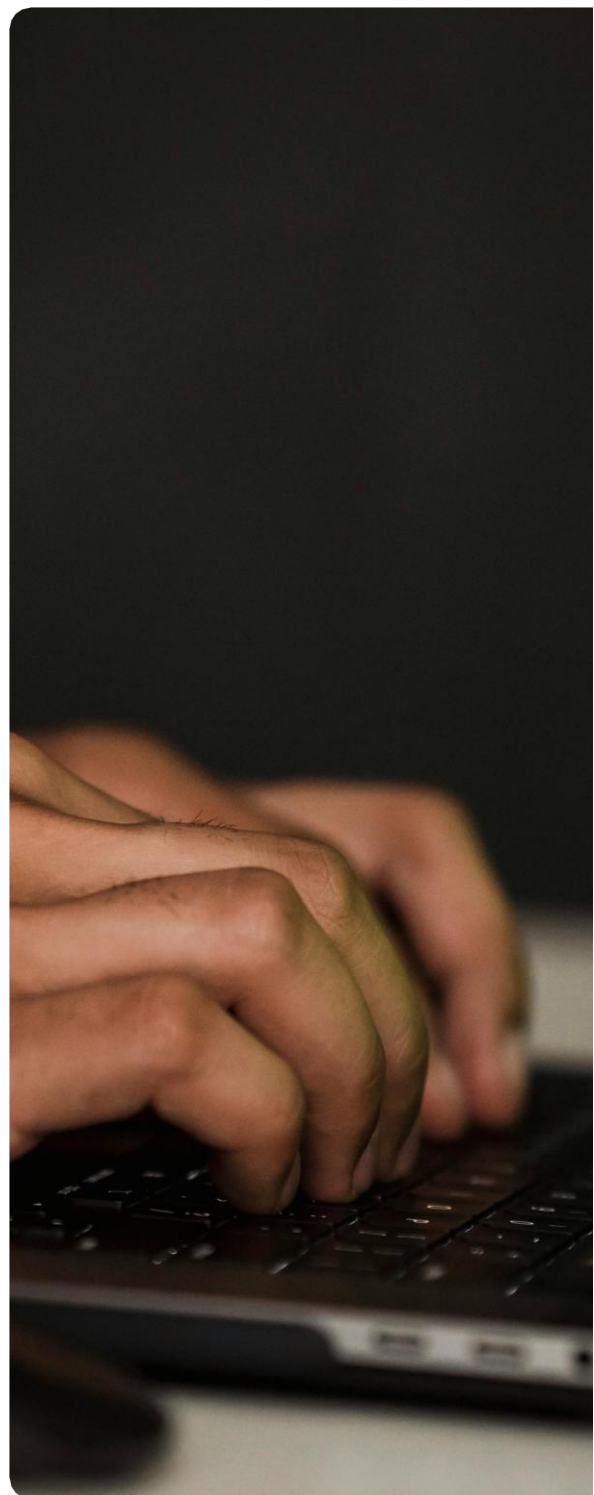
понижувачки и сексуални дејствија. Во овој контекст, особено загрижува фактот што децата повторно стануваат жртви преку дистрибуција на CSAM. Ширење на CSAM на интернетот оди подалеку од штетата на првичниот чин на злоупотреба или експлоатација, бидејќи знаењето дека материјалите кои ја прикажуваат нивната злоупотреба, болка и/или понижување се во дигитален простор претставува траума сама по себе. На Слика 1 се прикажува класификација на различните канали и платформи преку кои овие материјали се создаваат и споделуваат. Овој рамковен модел не ги претставува сите извори, туку има за цел да обезбеди одредена јасност и да ги синтетизира сложените и во голема мера фрагментирани начини на кои технологијата влијае врз создавањето и споделувањето на материјали за сексуална злоупотреба на деца (CSAM).

Слика 1. Формати и извори на CSAM (Dorotic & Jonhsen, 2023: 17)

Како што е прикажано на Слика 1, најголемиот дел од CSAM содржи претходно снимени фотографии и видеа, кои потоа се дистрибуираат на други лица преку различни канали. Сторителите ги споделуваат овие материјали меѓусебно преку приватни комуникациски канали или масовно во одредени мрежи. Националниот центар за исчезнати и злоупотребени деца (NCMEC) наведува дека речиси половина од пријавите содржеле видео снимки (45 милиони од вкупно 85 милиони), додека другата половина се однесувала на фотографии (приближно 40 милиони). (Национален центар за исчезнати и експлоатирани деца, 2023 г).

Исто така, во последните неколку години, преносите во живо на сексуална злоупотреба на деца станаа сè пораспространети, при што се прикажуваат деца на возраст од три до тринаесет години. Овој вид злоупотреба може да избегне оставање дигитални траги и инкриминирачки материјали, затоа што се емитува во живо. Посебна целна група се децата од земјите во развој, кои се наоѓаат во епицентрите на трговија со луѓе и сексуална злоупотреба во реално време. Покрај тоа, Националниот центар за исчезнати и експлоатирани деца (NCMEC) посочува уште два современи предизвици: сексуална изнуда (сексторзија) и вештачки генерирани материјали за детска сексуална злоупотреба (CSAM). Сексторзијата подразбира размена на сексуално експлицитни фотографии или видеа преку интернет, по што жртвата се уценува со закани дека содржината ќе биде споделена со други лица, како што се пријатели, семејство или јавноста. Овој криминал најчесто го вршат организирани криминални групи, обично со седиште во странство, мотивирани од финансиска добивка. Сторителите најчесто се претставуваат како млади девојки, користејќи лажни профилни фотографии или измамнички тактики за да ги убедат тинејџерите момчиња дека комуницираат со врсничка. Откако ќе добијат сексуална фотографија, сторителите се закануваат дека ќе ја обелоденат доколку жртвата не им плати. Тие, исто така, можат да вршат притисок врз жртвата да испрати дополнителни фотографии. Во своите закани, уценувачите често вклучуваат информации за пријателите и семејството на жртвата, барајќи пари преку апликации за онлајн плаќања. Забележан е глобален пораст на пријави за сексуална изнуда. Во 2023 година, платформата CyberTipline на NCMEC примила 26.718 пријави за сексторзија, што претставува пораст во однос на 10.731 пријави во

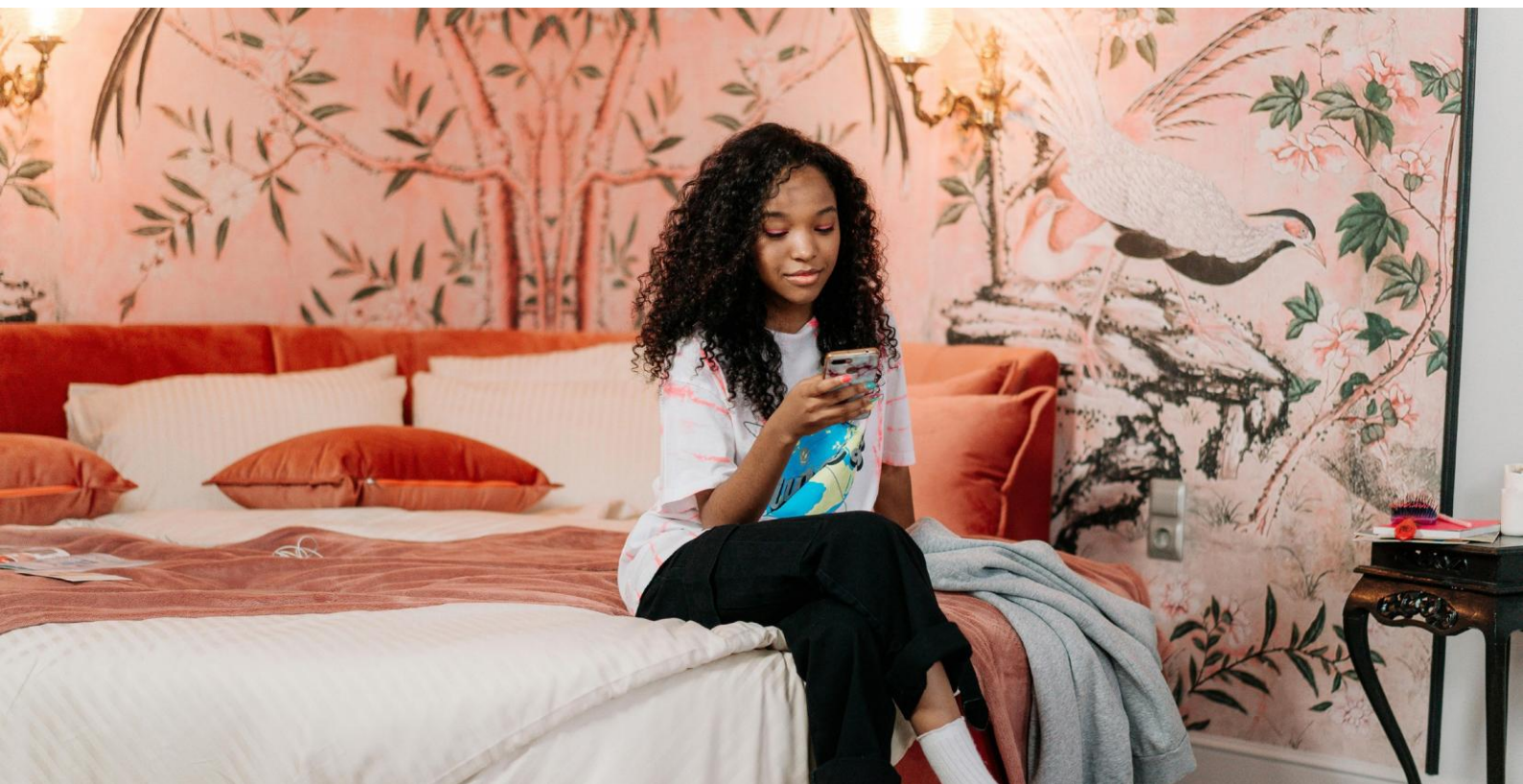

2022 година и во однос на 139 пријави во 2021 година. (Национален центар за исчезнати и експлоатирани деца, 2023).

Се забележува и зголемување на самогенериран CSAM – експлицитни слики или видеа создадени, набљудувани и/или дистрибуирани од самите деца, најчесто преку веб-камери или паметни телефони. Фондацијата за интернет надзор (IWF) известува дека во 2021 година речиси $\frac{3}{4}$ (околу 72%) од материјалите биле самогенерирани. *Малолетните девојчиња претставуваат посебна ризична група бидејќи 99% од самогенерираната содржина се однесува на девојчиња, а дури 81% од сите фотографии или видеозаписи прикажуваат девојчиња на возраст од 11 до 13 години во нивните спални соби или други простории во домашна средина. Бидејќи поголемиот дел од жртвите на материјали за детска сексуална злоупотреба (CSAM) се девојчиња, може да се каже дека и родот претставува ризичен фактор за CSAM. Овој тренд може да се поврзе и со популаризацијата на секстингот кај*

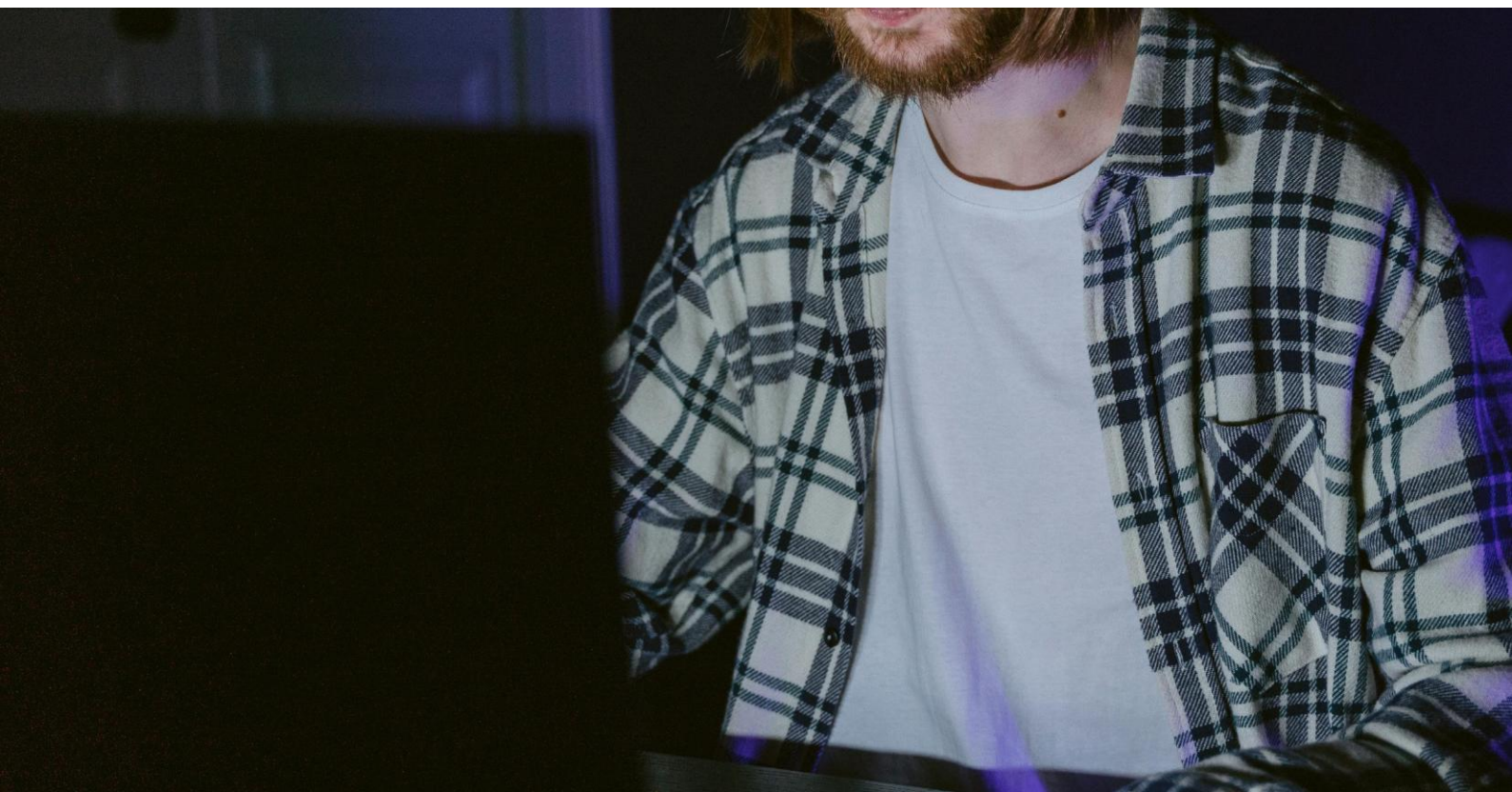
малолетници (односно, доброволно испраќање сексуално експлицитни пораки или материјали на друго лице преку различни технологии). САД, во анкета спроведена меѓу деца на возраст од 11 до 13 години, покажуваат дека околу 40% од испитаниците го сметаат за „нормално“ нивните врсници да споделуваат свои голи фотографии (UNESCO, 2021).

Испраќањето и примањето експлицитни фотографии се зголемува со преминот од рана адолесценција кон подоцнежните години. Од правен аспект, споделувањето експлицитна содржина и фотографии претставува сериозен правен проблем кога не може да се докаже правно валидна согласност на детето или кога материјалот се пренесува и дистрибуира без согласност и/или се користи за дигитална злоупотреба и/или експлоатација. Во тој контекст, самогенерираната содржина станува особено проблематична кога се користи за привлекување и наведување деца да се впуштат во сексуални активности.

Сторителите комуницираат со деца преку интернет со намера да извршат сексуално кривично дело, користејќи присила и уцена, вклучително и стекнување доверба на детето со намера да го сексуално злоупотребат, додека злоупотребата се одржува во тајност. Овој процес е познат како „груминг“. Сторителите може исто така да ја стекнат довербата на родителите на детето, убедувајќи ги дека се доверливи во однос на децата. Грумингот може да трае месеци или дури години, постепено уривајќи ги одбранбените механизми на детето и нормализирајќи го физичкиот

контакт. Во 2023 година, CyberTipline евидентираше повеќе од 186.000 случаи на онлајн заведување, што претставува пораст од над 300% во споредба со 2021 година. Онлајн заведувањето подразбира комуникација на некое лице со друго лице за кое верува дека е дете, со намера да изврши сексуална злоупотреба или киднапирање. Оваа широка категорија опфаќа кривични дела како претходно споменатата сексуална уцена, при што детето се подготвува или принудува да создава експлицитни фотографии или дури да се сретне со сторителот за сексуални цели (Национален центар за исчезнати и експлоатирани деца, 2023).

Претходните истражувања покажуваат дека малку е навистина познато за реалниот обем на CSAM што циркулира. Бројот на пријавена експлоатација и/њили злоупотреба во голема мера зависи од свеста на жртвите и подготвеноста на децата да пријават, од законските рамки, од подготвеност на различни системи, особено на органите за спроведување на законот, да реагираат, и уште поважно, од подготвеноста на онлајн платформите да бараат и пријавуваат CSAM.

Несомнено е дека овој вид сексуална злоупотреба, без разлика дали се случува онлајн или офлајн, влијае врз благосостојбата и развојот на детето – емоционално, психолошки, когнитивно, интерперсонално и физички. *Сексуалната злоупотреба што не вклучува физички контакт сè уште може да има многу силни негативни ефекти и последици врз жртвата.* Некои симптоми може да вклучуваат следново:

- потешкотии со учење и проблеми со фокус, концентрација и внимание, помнење итн;
- Емоционална нестабилност, како екстремна промена во расположение, анксиозност, депресија, здрвеност, итн;
- Проблеми во градење доверба и односи;
- Физички тегоби како главоболки, болки во стомак, хронична болка итн.;
- Промени во апетитот;
- Нарушувања на спиењето;
- Самоповредување, како сечење, злоупотреба на дроги и/или психоактивни супстанции, конзумирање алкохол, пушење, промискуитет;
- Преосетливост на звук, допир, движење, вкус;
- Недостаток на координација.

Со оглед на тоа дека сексуалната злоупотреба и/или експлоатација имаат долгорочни последици врз детето, раната детекција и соодветната поддршка се клучни за процесот на опоравување. *Целото општество игра улога во обезбедување ефикасна превенција и реакција на овој вид кривично дело.*

Литература за понатамошно читање:

Berson, I. R. (2003). Grooming Cybervictims: The Psychosocial Effects of Online Exploitation for Youth. *Journal of School Violence*, 2 (1), 5-18.

Bryce, J. (2010). Online Sexual Exploitation of Children and Young People. In Y. Jewkes & M. Yar (Eds.), *Handbook of Internet Crime* (pp. 320-342). Cullompton, UK,

Canadian Centre for Child Protection (2016). *Child Sexual Abuse Images on the Internet: A Cybertip.ca Analysis*. Retrieved: August 28, 2024 from https://protectchildren.ca/pdfs/CTIP_CSAResearchReport_2016_en.pdf

Carr, J. (2003). *Child Abuse, Child Pornography and the Internet*. London: NCH.

Dorotic, M. & J. V. Johnsen (2023). *Child Sexual Abuse on Internet*. Retrieved: September 1, 2024 from: https://biopen.bi.no/bi-xmlui/bitstream/handle/11250/3055430/SOBIrapport_finalversion_BIOpen.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Eneman, M. (2010). Internet Service Provider (ISP) Filtering of Child-Abusive Material: A Critical Reflection of its Effectiveness. *Journal of Sexual Aggression* 16 (2), 223-235.

Frangž, D., A. T. Klančnik, M. Žagar Karer, B. E. Ludvigsen, J. Kończyk, F. Ruiz Perez & M. Lewin (2015). The Importance of Terminology Related to Child Sexual Exploitation. *Journal of Criminal Investigation and Criminology*, 66 (4), 291-299.

Gillespie, A. A. (2005). Tackling Child Pornography: The Approach in England and Wales. In E. Quayle & M. Taylor (Eds.), *Viewing child pornography on the Internet: Understanding the Offence, Managing the Offender, Helping the Victims* (pp. 1-16). Lyme Regis: Russel House.

Gillespie, A. A. (2011). *Child pornography: Law and policy*. London: Routledge.

Greirer, S. & J. Doek (2016). *Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse*. Luxemburg: ECPAT.

Internet Watch Foundation (2021). *Annual Report 2021*. Retrieved: August 2, 2024 from: <https://annualreport2021.iwf.org.uk/trends/selfgenerated>

Moritz, D. & L. S. Christensen (2020): When Sexting Conflicts with Child Sexual Abuse Material: the Legal and Social consequences for Children, *Psychiatry, Psychology and Law*, 21 (5), 815-830.

National Center for Missing and Exploited Children (2023). *CyberTipline reports by country*. Retrieved: September 1, 2024 from: <https://www.missingkids.org/content/dam/missingkids/pdfs/2022-reports-by-country.pdf>

UNESCO (2021). *Tackling cyberbullying and other forms of online violence involving children and young people*. Paris: UNESCO.

3 Онлајн сексуална експлоатација и злоупотреба на деца (OCSEA) во контекст на земјите од Западен Балкан

И покрај фактот што земјите од Западен Балкан се потписнички на различни меѓународни конвенции, постојните национални правни рамки што ја регулираат сексуалната експлоатација и злоупотреба на деца (CSEA) во дигиталната средина во голема мера се недоволно усогласени со регулативите на ЕУ, без сеопфатен пристап кој вклучува соработка и координација на сите релевантни актери.

Онлајн сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца (OCSEA) претставуваат проблем со глобални размери. Меѓутоа, на територијата на земјите од Западен Балкан тие се недоволно истражени и ретко пријавувани, бидејќи свесноста на клучните актери е на мошне ниско ниво. Ова придонесува за фактот дека во моментот нема сеопфатни и доверливи проценки за реалниот број на деца-жртви на сексуална злоупотреба или експлоатација преку интернет во земјите од регионот. Овие прашања, исто така, ретко се појавуваат во медиумите и во јавноста. Патријархалната и традиционалната структура на општествата во Западен Балкан дополнително поттикнува пошироко уверување дека сексуалното насилство и експлоатација на деца на интернет не претставуваат сериозна закана и не оставаат толку далекусежни последици како насилството во физичка средина. Дополнително, глобалната пандемија на COVID-19 придонесе за општ пораст на насилство во дигиталната средина. Карантинот во пандемијата го зголемија времето што децата го минуваат во дигиталниот простор без надзор на нивните родители/старатели. Од друга страна, сторителите, исто така, поминуваа повеќе време онлајн. Статистиките покажаа значително зголемување на споделување на CSAM во овој период. (Europol, 2020)

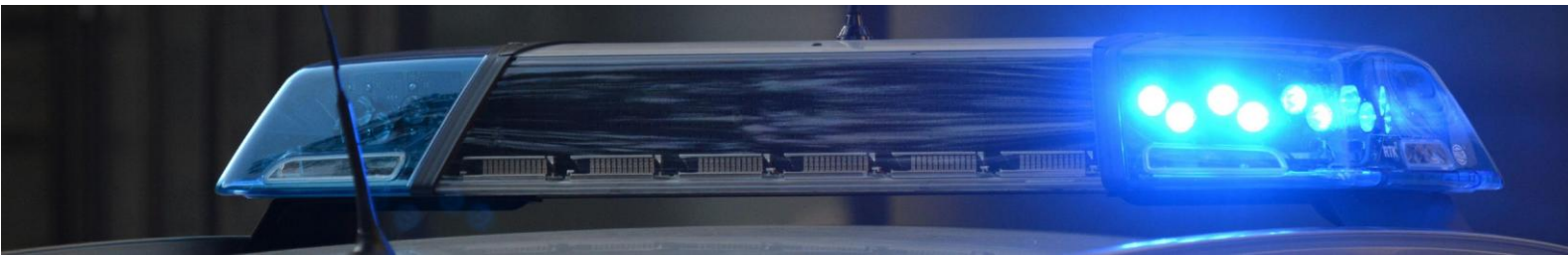
Историски гледано, земјите од Западен Балкан не се фокусирале на истражување на темата за материјали од детска сексуална злоупотреба нити општо на експлоатација на деца, а уште помалку во дигиталната средина. Важно е да се истакне дека земјите од регионот и натаму се соочуваат со сериозни социо-економски предизвици и/или кризи. Исто така, војните во поранешна Југославија, сиромаштијата и колапсот на социјалниот систем заштита значително ја зголемија ранливоста на регионот кога станува збор за различни видови злоупотреба и експлоатација на деца. Стапката на невработеност е повеќе од трипати повисока од просекот во ЕУ, каде достигна стапка од 35% невработеноста кај младите дво 2020 година – една од највисоките стапки во

светот. (Глобална Иницијатива против транзициски организиран криминал 2021б). Светската банка процени дека за време на КОВИД-19 пандемијата дополнителни 300.000 лица од Албанија, Косово, Црна Гора, Северна Македонија и Србија западнале во сиромаштија. Сето ова ја зголемува бројноста на ранливите и маргинализираните возрасни и деца кои се изложени на висок ризик да станат жртви на различни форми на експлоатација, вклучително и безбедност во дигиталната средина. Глобално е проценето дека едно од осум деца е жртва на некаква форма на сексуална злоупотреба, во дигиталната средина или физичкиот простор, додека во Европа тој број изнесува едно на секое петто дете (UNICEF, 2021). Приближно секое петто девојче и секое тринаесето момче доживува сексуално насилство пред да наполни 18 години.

Кога се зборува за дигиталната средина во земјите од Западен Балкан, во поддршка на погоренаведеното оди фактот дека Албанија е на трето место во Европа по хостирање на несоодветни слики од деца и на осмо место во светот (Dedja, 2023). Албанија прима меѓу 5.000 и 20.000 годишни пријави од меѓународни партнери кои укажуваат на поседување, дистрибуција, производство и/или употреба на материјали за сексуална злоупотреба на деца (CSAM) (The Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2021a Глобална иницијатива против транзициски организиран криминал 2021a). Според една студија на УНИЦЕФ во Албанија, секое четврто дете пријавило дека имало барем еден онлајн контакт со некој што никогаш не го сретнало во живо, а речиси две од десет деца изјавиле дека се сретнале

во живо со некој што го познаваат само преку интернет. Понатаму, едно од десет деца пријавило барем едно искуство на сексуално вознемирување. Извештај на ЕСПАТ од 2021 година покажа дека дури 56% од испитаниците и професионалците на првата линија на интервенција во Албанија изразиле загриженост за недостигот од јавна свест за OCSEA, и дека државата заостанува во разбирањето на сериозноста на сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца, како во дигиталниот простор, така и надвор од него. Исто така, друг извештај на ЕСПАТ кој се фокусира на поседување, чување, дистрибуција, објавување, изработка и создавање материјали за сексуална злоупотреба на деца (CSAM), покажа дека 55% од испитаниците не биле сигурни во правната регулатива во Албанија, што укажува на потребата од поголема јасност, како и поширока и стручна јавна едукација за правната рамка поврзана со CSAM.

Дејствувањето на органите за спроведување на законот игра голема улога во борбата против онлајн сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца во Реонот. Република Србија има голем број кривични дела класифицирани како високо-технолошки криминал, при што сексуалната експлоатација на деца е меѓу најчестите. Во овој контекст, особено значајна е акцијата „Армагедон“ и заплenuвањето на повеќе од 15 терабајти материјал со сексуално злоупотребени и експлоатирани деца. Биле Поднесени беа 200 кривични пријави и извршени се апсења низ Обединетото Кралство, САД и други земји. Поради горенаведените причини, Република Србија формираше посебно одделение во рамки на МВР, како и посебно одделение за обвинение, истрага и судски постапки при Окружниот суд во Белград за кривични дела во областа на кибер-криминал, за кои овие државни органи се исклучиво надлежни. Слично на тоа, МВР на Албанија исто така организираше единица за кибер-криминал во рамките на Дирекцијата за сузбивање на организиран криминал.

Овие единици се занимаваат со истраги поврзани со кибер-криминал, вклучително и случаи на хакерство, онлајн измами, злоупотреба на податоци, како и сексуална експлоатација и злоупотреба на деца во дигиталната средина. Северна Македонија исто така ја препознава важноста на посебен сектор што се занимава со кибер-криминал – *Дирекцијата за сузбивање на организиран криминал* во рамки на МВР. Пријавувањето и отстранувањето на незаконски материјали за сексуална злоупотреба на деца онлајн помага да се намали, па дури и да се запре континуираната виктимизација на децата и, во одредени случаи, да се спречи и други деца да бидат изложени на злоупотреба преку идентификација на сторителите. Исто така е важно да се нагласат податоците на Националниот центар за исчезнати и експлоатирани деца, според кои во случаи на CSAM во кои се идентификувани сторителот и жртвата, 74% од сексуалните злоупотребувачи на деца припаѓале на кругот на доверба на детето (родители/старатели, семејни пријатели, роднини, соседи, тренери и др.).

Различни студии (види Dedja, 2023) во Албанија покажале одредени специфични карактеристики на жртвите на онлајн сексуална експлоатација и злоупотреба на деца (OCSEA). Имено, ова истражување покажа дека жртвите најчесто се адолесценти на возраст меѓу 11 и 17 години, додека невладините организации од Северна Македонија пријавуваат дека и уште помали деца се изложени на голем ризик, со оглед на тоа дека интернетот сè повеќе го користат и деца од помала возраст.

Кога се зборува за факторите кои придонесуваат за сексуалната експлоатација и злоупотреба на деца во дигиталната средина, може да се споменат следниве:

- Недостаток на свест и дигитални вештини;
- Дискриминаторни родови и пошироки општествени норми;
- Неправилности во рамнотежата на моќ и расизам;
- Сиромаштија и нееднаквост;
- Миграции;
- Хуманитарни кризи и конфликти;
- Недостаток на ефективни правни рамки и механизми за заштита;
- Медиумски и рекламни практики што придонесуваат за толеранција кон сексуализацијата на децата и др.

Децата од сите верски, социјални и економски средини можат да станат жртви на сексуална злоупотреба во дигиталната средина. Дури и ако детето или младото лице нема директен пристап до интернет, сторителот може да го намами офлајн во ситуации на сексуална експлоатација, што подоцна резултира со создавање и дистрибуција на CSAM онлајн. Иако е од особена важност да се развие свеста на децата и нивната отпорност на ризиците во дигиталната средина, ослонувањето исклучиво на децата за да се заштитат од онлајн сексуална експлоатација и злоупотреба (OCSEA) не е само неефикасно, туку исто така е спротивно на нивните права и најдобри интереси заштитени со Конвенцијата на Обединетите нации за правата на детето (UNCRC). Од една страна, многу често е тешко за децата да разберат што им се случува, особено ако се манипулирани, а дури и кога тоа го сфаќаат, децата ретко пријавуваат вакви проблеми. Од друга страна, одземањето пристап до интернет или воведувањето строги ограничувања не е решение, бидејќи децата природно ќе најдат начини да ги заобиколат. Ваквите пристапи имаат негативно влијание врз нивните права на информирање, слобода на изразување и мисла, меѓу другото. Затоа, важно е да се воспостави рамнотежа меѓу интервенциите што ги штитат децата, особено преку онлајн платформите, и нивното оспособување, без да им се ускратува можноста да ги користат дигиталните платформи со добро информиран надзор.

Студија спроведена во 2021 година од Глобалната иницијатива против транснационален организиран криминал (GI-TOC) посочи дека, иако сите земји од Западен Балкан воспоставиле национални механизми за упатување кои го олеснуваат пријавувањето и процесирањето на случаи на онлајн сексуална експлоатација и злоупотреба на деца (OCSEA), систематската примена на одговорноста за заштита на децата се соочува со бројни предизвици, пред сè во доменот на финансиска, човечка и техничка поддршка, но и во однос на недоволната правна регулатива. Исто така, истражувањето покажа дека казните за производство/поседување материјали за сексуална злоупотреба на деца (CSAM) се минимални во целиот регион, а злоупотребата и

експлоатацијата онлајн не се третираат со иста сериозност како физичката експлоатација и/или злоупотреба. На пример, освен Косово, кое го казнува трговијата со деца и производството на CSAM со еднакви казни (од 5 до 15 години во двата случаи), албанскиот кривичен законик пропишува казна од 10 до 20 години за трговија со деца, додека казните за производство на CSAM се движат од 3 до 10 години. Слично на тоа, Република Србија ја казнува трговијата со деца со најмалку 5 години затвор, додека производството на CSAM е казниво со затворска казна од најмалку една година, а казната за дистрибуција на CSAM може (само) да биде шест месеци. Сите овие податоци не се нови, ниту специфични само за земјите од Западен Балкан. Имено, регулаторните рамки често заостануваат зад трендовите на ЕУ, оставајќи ја легислативата недовршена, што го отежнува истражувањето и одговорот на овој глобален проблем.

Постојат неколку објаснувања во однос на нееднаквиот третман на онлајн и офлајн сексуална злоупотреба и експлоатација на деца. Имено, експлоатацијата на деца често се перцепира како директна форма на физичка и психолошка злоупотреба, при што жртвата трпи долготрајна и интензивна траума, што доведува до погоренаведените построги казни. Од друга страна, материјалите за сексуална злоупотреба на деца (CSAM), иако (исто така) подразбираат сексуална злоупотреба на деца во процесот на нивното создавање, може да се перципираат како повеќе „индиректна“ форма на штета, при која злоупотребата физички не е присутна во моментот кога сторителот го консумира или дистрибуира материјалот. Сепак, современите дигитални технологии овозможуваат нови форми на злоупотреба што не бараат физички контакт, а кои се слични по сериозност и трауматски ефекти со физичката злоупотреба. На пример, во случаи на експлоатација на деца преку пренос во живо, постојат ситуации во кои сторителот од далечина упатува експлицитни инструкции, како на пример да го натера детето да изврши самопентрација додека злоупотребата се пренесува во живо. Овој тип на експлоатација, често организиран од криминални мрежи, претставува алармантна употреба на технологијата за манипулација, контрола и злоупотреба на ранливи малолетници во реално време, често без физичко присуство, но со значителна емоционална и психолошка штета.

Тука е важно да се има предвид дека последиците за жртвите се еднакви и можат исто така да предизвикаат долготрајна и интензивна траума. Сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца (CSEA) во физичка средина често опфаќа широк спектар на активности кои се видливи (на пр. физичка принуда врз жртвите, криумчарење итн.), поради што истрагите обично се пообемни. Од друга страна, истрагите поврзани со CSAM можат да бидат технолошки многу барани, особено поради анонимноста на сторителите и отсуството на физички бариери во дигиталната средина за складирање и дистрибуција на материјалот.

Неодамнешна студија на UNICEF, спроведена во 29 земји, покажа дека 86% од земјите имаат само делумно имплементирани национални регулативи за пријавување и отстранување на онлајн материјали од детска сексуална злоупотреба. Овие земји како главни причини го наведуваат недостигот на посветени единици за спроведување на законот и недоволните ресурси. Со оглед на глобалната природа на интернетот, оваа статистика е прилично загрижувачка: постои итна потреба за унифицирање на правните рамки со фокус на заштита на децата, особено ажурирање на постојните закони за да се опфатат новите форми на сексуална злоупотреба и експлоатација на деца (CSEA) и усогласување на пристапите со останатиот дел од регионот и со ЕУ. Во отсуство на силна легислатива, граѓанскиот сектор во моментот ја предводи борбата против сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца и материјалите за сексуална злоупотреба на деца (CSAM) на Западен Балкан, преку различни проекти и програми. Сепак, партнерствата меѓу јавниот и непрофитниот сектор и понатаму остануваат на доста ниско ниво.

Дополнително, Општиот коментар бр. 25 на ООН за правата на децата во дигиталната средина ја става одговорноста врз владите и онлајн платформите да ги заштитат правата на децата на интернет, вклучително и од сите форми на злоупотреба и експлоатација. Примери за добра практика се видливи кај регионални приватни субјекти; на пример, технолошки компании во Северна Македонија воведоа автоматизирана технологија за филтрирање на несоодветна содржина, а ИКТ компании во Албанија и Србија обезбедуваат едукација и обука за персоналот кој прима пријави за CSAM. За да се одржи оваа заложба, онлајн платформите треба да бидат овластени проактивно да детектираат, отстрануваат и пријавуваат CSAM на глобално ниво, вклучително и на Западен Балкан.

Покрај овие безбедносни мерки, важно е да се обезбеди и пристап кон правдата кој е ориентиран кон детето и ресторативен, со фокус на потребите за поддршка и почитување на правата на жртвите, мотивацијата и одговорноста на сторителот, како и улогата на локалната заедница. Овој пристап вклучува процеси како што се медијација меѓу жртва и сторител, поддржувачки активности и прифаќање на одговорност. Таквиот пристап се разликува од построгите пристапи засновани исклучиво на правни принципи (кои се неопходни во одредени фази) и може да се приспособи во било која фаза на кривичната постапка, вклучително и во постсудскиот период. Овој пристап придонесува за превенција на штета и води кон преземање одговорност за сопствените избори и постапки.

Регионот и понатаму се соочува со предизвици поради ограничени финансиски, човечки и технички ресурси, како и поради тешкотии во обезбедувањето систематско законодавство и неговата имплементација.

Литература за понатамошно читање:

Bieber, F & N. Tzifakis (2019). *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with non-Western countries*. London and New York: Routledge.

Broadhurst, R. (2019). Child Sex Abuse Images and Exploitation Materials. In R. Leukfeldt & T. Holt (eds). *Cybercrime: The Human Factor* (pp. 310-336), Routledge, NYC.

Dedja, I. (2023). *Uncovering darkness: Child sexual abuse material online in Albania*. Retrieved September 21, 2024 from https://www.dcaf.ch/sites/default/files/imce/ECA/IvanaDedja_Young-faces2023.pdf.

ECPAT International, Eurochild & Terre des Hommes Netherlands (2024). *Speaking Up for Change: children's and caregivers' voices for safer online experiences*. <https://eurochild.org/uploads/2024/04/Speaking-up-for-change-Childrens-and-caregivers-voices-for-safer-online-experiences.pdf>.

(Europol, 2020). Exploiting isolation: Offenders and victims of online child sexual abuse during the COVID-19 pandemic. *National Center for Missing and Exploited Children*.

INTERPOL (2018). *Towards a Global Indicator on Unidentified Victims in Child Sexual Exploitation Material*. Retrieved September 21, 2024 from <https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2018/03/TOWARDS-A-GLOBAL-INDICATOR-ON-UNIDENTIFIED-VICTIMS-IN-CHILD-SEXUAL-EXPLOITATION-MATERIAL-Summary-Report.pdf>.

National Center for Missing and Exploited Children (2023). *CyberTipline reports by country*. Retrieved: September 1, 2024 from: <https://www.missingkids.org/content/dam/missingkids/pdfs/2022-reports-by-country.pdf>

The Global Initiative Against Transnational Organized Crime (2021a). Exploitation in Plain Sight. An assessment of commercial sexual exploitation of children and child protection responses in the Western Balkans. Retrieved: August 23, 2024 from <https://globalinitiative.net/analysis/csec-western-balkans/>.

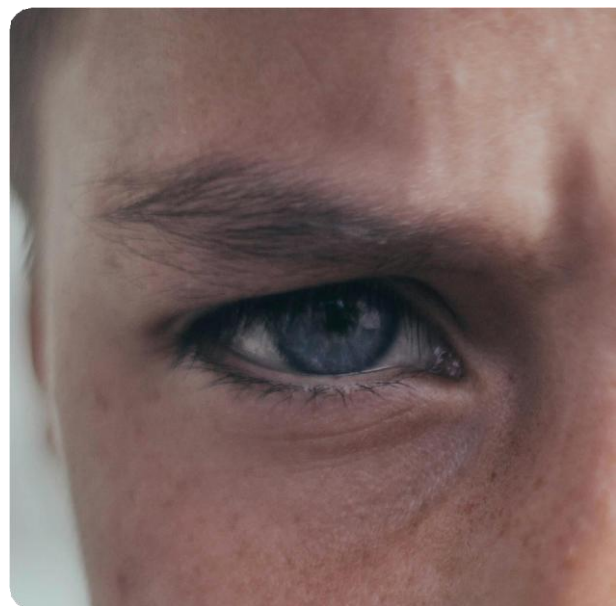
The Global Initiative Against Transnational Organized Crime (2021b). Legal Overview for Practitioners. Retrieved: August 23, 2024 from <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/05/CSEC-annex-GITOC.pdf>.

UNICEF (2017). *Children in a Digital World*. New York: UNICEF.

UNICEF (2021). *Child Protection*. Retrieved; September 4, 2024 from <https://www.unicef.cn/en/what-we-do/child-protection>.

4 Правни регулативи: (ЕУ) рамка и имплементација

Сексуалната експлоатација и злоупотреба на деца, како офлајн така и онлајн, претставува грубо кршење на правата на детето. Прво, тоа е повреда на правото на детето да биде заштитено од сите форми на експлоатација и злоупотреба, како и на неговото право на приватност, утврдени во Конвенцијата на ООН за правата на детето (UNCRC). Понатаму, тоа сериозно го нарушува развојот на детето, со што се доведува во ризик слободното остварување на останатите негови права. Дополнително, децата-жртви често имаат ограничен пристап до правда и до информации за своите права како жртви или сторители, делумно поради слабата национална законска регулатива, неефикасните системи за заштита на децата и/или корупцијата.

Многу деца-жртви често воопшто не се свесни за своите права, многу се исплашени или условени од културните норми, што им оневозможува да добијат соодветна поддршка. Правата и благосостојбата на децата-жртви на сексуална злоупотреба и/или експлоатација во дигиталната средина често остануваат препознати од страна на органите за спроведување на законот, обвинителите, судиите, старателите и другите професионалци за заштита на децата. За да се обезбеди соодветен пристап до правда, неопходно е да постои разбирање на правата на кои тие имаат право. Иако информации за заштита на децата постојат на национално ниво, тие ретко се прилагодени за деца, ниту пак за правата на децата-жртви на сексуална експлоатација, особено во дигиталниот простор. Во однос на меѓународните механизми релевантни за дигиталното насилство врз деца (во најширока смисла), важно е да се упати на постојните правни инструменти на меѓународните и регионалните организации, имено Обединетите нации, Советот на Европа и Европската Унија. Релевантни конвенции, протоколи, резолуции и други соодветни правни документи и рамки, кои регулираат или даваат препораки во областа на сексуалната злоупотреба и/или експлоатација на деца (во дигиталната средина), се истакнати подолу.

4.1 Конвенција на ООН за правата на детето

Конвенцијата за правата на детето е меѓународен договор усвоен од Генералното собрание на Обединетите нации на 20 ноември 1989 година, а стапи во сила на 2 септември 1990 година. Таа претставува најшироко прифатен документ за човекови права во историјата, со речиси универзална ратификација (сите земји во светот, освен Соединетите Американски Држави, ја ратификуваа). Конвенцијата е значаен чекор во заштитата на правата на децата, бидејќи ги препознава децата како носители на човекови права, а не само како објекти на заштита. Државите кои ја ратификувале Конвенцијата презеле обврски да ги усогласат своите закони и практики со нејзините одредби. Во Конвенцијата и во комплементарните инструменти (опишани подолу) се содржани и одредби кои директно се однесуваат на заштитата на децата од сексуално насилство, експлоатација и злоупотреба. Конкретно, Член 34 ги обврзува државите-потписнички да го заштитат детето од сите форми на сексуална злоупотреба и експлоатација, како што дополнително е прецизирано во Општите коментари 13 (за правото на слобода од сите форми на насилство), 18 (за штетни практики против жени, девојчиња и деца) и 25 (за правата на децата во дигиталната средина). Тие се обврзани да преземат сите соодветни мерки на национално, билатерално и мултилатерално ниво за спречување: заведување или принуда на дете кон било какви незаконски сексуални активности; експлоатација на деца за целите на проституција или други незаконски сексуални практики (експлоатација на деца во порнографски слики и материјали).

4.1.1 Факултативен протокол кон „Конвенцијата за правата на детето“ за трговија со деца, детска проституција и детска порнографија

Протоколот утврдува конкретни обврски за државите да ги криминализираат и сузбијат овие форми на експлоатација, како и да обезбедат соодветна поддршка за жртвите. Протоколот промовира холистички пристап во борбата против трговијата со деца, сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца (CSEA) и материјалите за сексуална злоупотреба на деца (CSAM). Член 3 бара од државите да обезбедат нивните закони да го криминализираат нудењето, предавањето или прифаќањето на дете за целите на сексуална експлоатација, пренос на органи на дете за профит, вклучување на дете во присилна работа; нудење, добивање, посредување или обезбедување дете за проституција; производство, дистрибуција, увоз-извоз, нудење, продажба или поседување дете за цели на CSAM (ОН 2002: чл. 3). Покрај тоа, според Протоколот, државите мора да усвојат ефикасни мерки за заштита на правата и интересите на децата-жртви во сите фази на кривичната постапка и да ја зајакнат меѓународната соработка преку мултилатерални, регионални и билатерални договори, со цел да се идентификуваат, истражат и казнат сторителите (ОН 2002: чл. 10)

4.1.2 Општ коментар бр. 25 за правата на детето во дигиталната средина

Овој документ обезбедува дополнителни насоки за имплементација на Конвенцијата за правата на детето во контекст на дигиталниот свет и ја нагласува потреба од заштита на децата од дигитално насилство, истовремено ги промовира нивните права на изразување и приватност на интернет.

4.2 Конвенција за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба

Конвенцијата за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба од 2007 година (Ланзаротска конвенција) ги зајакнува принципите воспоставени со Конвенцијата за правата на детето. Државите членки на Советот на Европа и другите потписнички констатираат дека сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца достигнала загрижувачки размери, како на национално, така и на меѓународно ниво. Оваа конвенција беше усвоена и отворена за потпишување во 2007 година, а стапи во сила во 2010 година; до јули 2017 година ја потпишале сите 46 земји членки на Советот на Европа и 2 земји кои не се членки (Руската Федерација и Тунис), меѓу кои и Албанија, Србија и Северна Македонија. Имено, основната цел на оваа конвенција е превенција и борба против сексуалната експлоатација на децата, заштита на нивните права, како и унапредување на националната и меѓународната соработка во однос на сексуалната експлоатација и сексуалната злоупотреба. За да се обезбеди ефективна имплементација на различните законодавства од страна на потписничките, Конвенцијата воспоставува посебен механизам за мониторинг. Имајќи го тоа предвид, Ланзаротскиот комитет претставува тело основано за следење на тоа дали државите потписнички ефикасно ја спроведуваат конвенцијата, со цел да се олесни собирањето, анализата, размената на информации и примерите на добра практика меѓу државите потписнички, кога станува збор за проблемот на сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца.

За Србија, Северна Македонија и Албанија, евалуацијата на Ланзаротската конвенција се фокусира на нивните напори за заштита на децата од сексуална експлоатација и злоупотреба преку законодавство, превентивни програми и системи за поддршка на жртвите. Секоја земја се оценува според нејзините закони, нивната примена, заштитните механизми и стратегиите за национална и регионална соработка во заштитата на детските права. Во Србија, на пример, неодамна се направени подобрувања во ажурирањето на правната рамка и воспоставувањето на специјализирани единици за истражување на онлајн злоупотреба,

додека Северна Македонија се фокусира на зајакнување на прекуграничната соработка и услугите за поддршка на деца-жртви. Албанија, исто така, ги унапреди своите закони и неодамна вовеле кампањи за поголема јавна свест за прашањата на заштита на децата. Овие евалуации имаат за цел да го истакнат напредокот на секоја земја и областите кои бараат понатамошна акција, промовирајќи посилен и пообединет одговор за заштита на децата низ регионот (Совет на Европа, 2023).

Во овој контекст, важно е да се напомене дека државите потписнички се обврзаа да го поттикнуваат учеството на децата (во согласност со нивната возраст и развој) во изработката и имплементацијата на државни политики, програми или други иницијативи поврзани со борбата против сексуалната експлоатација и злоупотреба на деца. Дополнително, земјите членки треба да го поттикнуваат приватниот сектор, особено секторот за ИТ и комуникации, како и организациите од граѓанското општество, кои треба да учествуваат во развојот и имплементацијата на различни политики.

43 Конвенција за борба против трговија со луѓе

Конвенцијата за борба против трговија со луѓе од 2005 година претставува клучен меѓународен документ кој се фокусира на превенција на трговијата со луѓе, заштита на жртвите и гонење на трговците. Таа беше потпишана во Варшава на 16 мај 2005 година, а започна да се применува на 1 февруари 2008 година. Конвенцијата претставува сеопфатен пристап кон решавање на проблемот со трговијата со луѓе, со акцент на човековите права и заштитата на жртвите, вклучително и правото на помош и поддршка. Конвенцијата се залага за превентивни мерки, како што се подигнување на јавната свест, едукација и обука на службени лица, како и соработка со невладини организации и приватниот сектор. Посебен акцент се става на идентификување на ранливите групи и ризичните фактори кои можат да придонесат за трговијата со луѓе. Мониторингот и спроведувањето на Конвенцијата е доверен на GRETA (Група на експерти за акција против трговија со луѓе) – група на експерти на Советот на Европа. GRETA периодично ги оценува мерките што ги преземаат земјите членки и дава препораки за нивно унапредување.

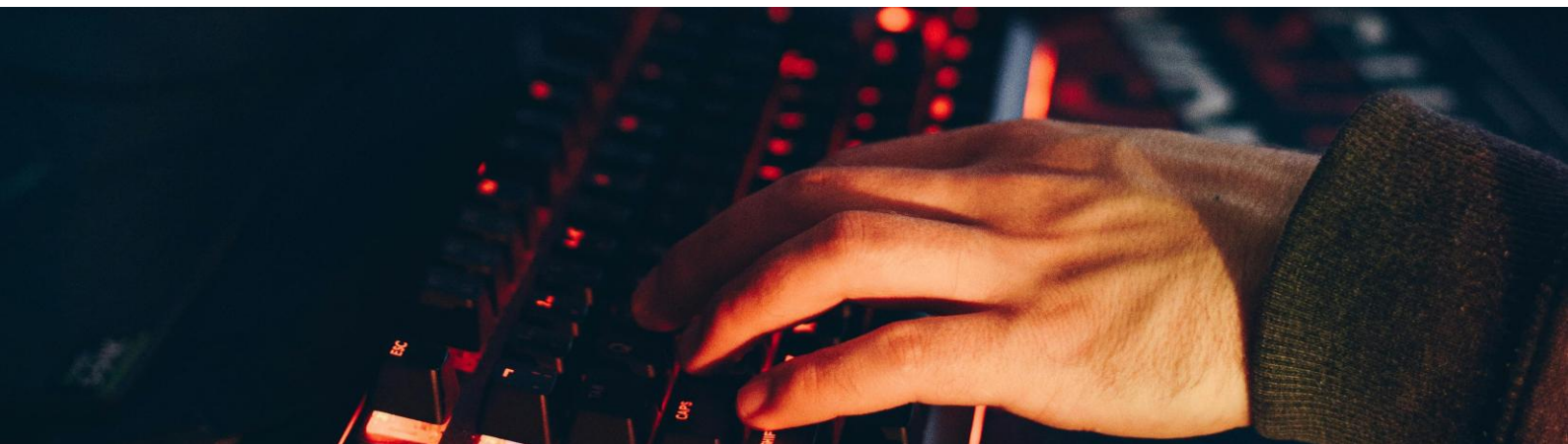
Конвенцијата промовира соработка помеѓу земјите членки во размена на информации, во истражни и судски постапки, како и во репатријација и реинтеграција на жртвите. Конвенцијата на Советот на Европа за борба против трговијата со луѓе е важен инструмент во глобалните напори за ставање крај на трговијата со луѓе, бидејќи поставува стандарди за заштита на жртвите и нивните права. Таа ги обврзува земјите членки да преземаат конкретни чекори во борбата против трговијата со луѓе и ја поттикнува меѓународната соработка, која е клучна со оглед на транснационалниот карактер на ова

кривично дело. Република Србија ја ратификува Конвенцијата на 14 април 2009 година, а на 1 август истата година започна нејзината примена. Северна Македонија, исто така, ја ратификува Конвенцијата во 2009 година, а нејзината примена започна на 1 септември 2009 година. Меѓу првите земји кои ја ратификуваа Конвенцијата беше Албанија, која тоа го направи во 2007 година. Слично, Протоколот за превенција, сузбивање и санкционирање на трговијата со луѓе, особено жени и деца (Палермски протокол), беше усвоен во 2000 година и конкретно се однесува на превенцијата и санкционирањето на трговијата со луѓе, особено трговијата со жени и деца. Иако овој протокол не е директно поврзан со сексуалната експлоатација, може да се разгледува во контекст на трговијата со луѓе заради сексуална експлоатација.

44 Конвенција за кибер-криминал

Конвенцијата за кибер-криминал од 2001 година (Будимпештанска конвенција) се однесува на сексуалната експлоатација во контекст на кибер-криминал. Имено, таа ја регулира безбедноста на интернетот и конкретно таргетира измами поврзани со компјутерската технологија, материјали за сексуална злоупотреба на деца (CSAM), и други повреди на безбедноста. Таа, исто така, служи како инструмент за развивање на сеопфатно национално законодавство против криминалот во дигиталниот простор, вклучително и CSAM. Будимпештанската конвенција бара криминализација на следниве дела: производство на материјал со експлицитни содржини со деца со цел нивна дистрибуција преку компјутерски систем; дистрибуција или пренос на материјал што содржи експлицитни содржини со деца преку компјутерски систем; прибавување на материјал што содржи експлицитни содржини со деца преку компјутерски систем, за себе или за друго лице; поседување материјал со експлицитни содржини во кои се вклучени деца преку компјутерски систем или на медиум за пренос на податоци.

Во 2005 година, Собранието на Република Србија ја потпиша Конвенцијата за кибер-криминал, како и дополнителниот протокол кон таа конвенција, а истата беше ратификувана во 2009 година. Албанија ја потпиша Конвенцијата во 2003 година, а ја ратификуваше во 2009 година, додека Северна Македонија ја потпиша Конвенцијата нешто порано, во 2001 година, и ја ратификуваше во 2004 година.

45 Резолуција 1307 на Парламентарното собрание на Советот на Европа за сексуална експлоатација на деца (необврзувачки договор)

Резолуцијата 1307 на Парламентарното собрание на Советот на Европа за сексуална експлоатација на деца изразува сериозна загриженост поради зголемувањето на сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца во Европа и низ светот. Имено, оваа Резолуција нагласува дека злоупотребата на деца и сексуалната експлоатација претставуваат тешки кривични дела кои ја загрозуваат нивната физичка и психолошка благосостојба и ги повредуваат нивните основни човекови права.

Главните точки на оваа резолуција се однесуваат на:

- *Зајакнување на меѓународната соработка* - особено во контекст на развојот на информатичката технологија и интернетот;
- *Кривично право и казни* – државите членки се повикуваат да ги инкриминираат сите форми на сексуална злоупотреба и експлоатација на деца;
- *Превентивни мерки* – државите членки се повикуваат да креираат и имплементираат превентивни мерки, вклучувајќи едукативни програми за деца, родители и пошироката јавност, за опасностите од сексуална злоупотреба и експлоатација. Исто така, се препорачува соработка со наставници, здравствени и социјални работници за тие да можат да препознаат и пријават злоупотреба и/или експлоатација;
- *Поддршка за жртвите* - Резолуцијата ја нагласува важноста од обезбедување соодветна медицинска, психолошка и социјална поддршка за децата кои се жртви на злоупотреба, како во текот на правните постапки, така и по нивното завршување;
- *Мониторинг и известување* - државите се охрабруваат да воспостават механизми за следење на случаите на сексуална злоупотреба и експлоатација на деца, како и редовно да известуваат за преземените мерки.

46 Европска декларација за дигитални права и принципи за дигиталната деценија

Нацрт-Декларацијата вклучува клучни права и принципи како што се дигиталната трансформација во служба на човекот, поттикнување на солидарност и инклузија,

слобода на избор на интернет, охрабрување на учеството во дигиталниот јавен простор, зголемување на безбедноста и заштитата, како и зајакнување на положбата на поединците и поттикнување на одржливоста на дигиталната иднина. Овие принципи треба да бидат составен дел од секојдневниот живот на европските граѓани: брза дигитална поврзаност по прифатливи цени, достапна насекаде и за сите, добро опремени училиници, но и наставници со дигитални вештини, непречен пристап до јавни услуги, безбеден дигитален амбиент за децата, без професионални обврски надвор од работното време, пристап до лесно разбирливи информации за влијанието на дигиталните производи врз животната средина и контрола врз користењето и споделувањето на личните податоци. Исто така, оваа Декларација ја вклучува обврската за заштита на сите деца од незаконита содржина, експлоатација, манипулација и онлајн злоупотреба, како и превенција на кривични дела во дигиталниот простор. Во борбата против онлајн сексуална експлоатација, важно е да се заштитат правата и интересите на сите страни, и затоа значајно е да се воспостави правична рамнотежа помеѓу мерките за заштита на децата, жртвите на сексуална експлоатација и нивните сопствени основни права, со цел остварување на целите од општ општествен интерес.

4.7 ЕУ стратегија за поефикасна борба против сексуална злоупотреба на деца

Европската унија во јули 2020 година ја усвои Стратегијата на ЕУ за поефикасна борба против сексуалната злоупотреба на деца како одговор на значителното зголемување на бројот на случаи на сексуална злоупотреба на деца и пријави за онлајн сексуална злоупотреба на деца. Стратегијата предвидува 8 иницијативи (законодавни и незаконодавни) кои треба да се спроведат во периодот 2020–2025 година, вклучувајќи унапредување на спроведувањето на постојната регулатива, подобрување на прекуграничната координација и обезбедување подобри ресурси за механизмите за одговор во земјите членки. Најважно е што содржи две клучни законодавни иницијативи:

Предлог за Регулатива за превенција и борба против сексуалната злоупотреба и сексуалната експлоатација на деца

Предлогот има за цел да ги направи онлајн платформите одговорни за ограничување на ширењето на материјали од сексуална злоупотреба на деца (CSAM) во рамките на нивните услуги. Во суштина, предлогот предвидува две групи на обврски:

1. *Превенција*: ги обврзува онлајн платформите да ја проценат веројатноста нивните услуги да бидат злоупотребени за сексуална злоупотреба на деца или за ширење CSAM и да преземат соодветни мерки за намалување на ризикот, со цел нивните услуги да бидат побезбедни за децата.
2. *Детекција*: кога овие мерки не се доволни, платформите се обврзани проактивно да откриваат CSAM, да го отстрануваат од нивните услуги и да го пријавуваат до надлежните институции.

Дополнително, предлогот предвидува воспоставување на Центар на ЕУ кој ќе ја координира соработката помеѓу земјите членки, приватниот сектор и граѓанското општество во борбата против сексуалната злоупотреба на деца и ќе обезбедува поддршка за жртвите и преживеаните. Оваа Регулатива сè уште е во фаза на преговори и сè уште не е усвоена.

Б Ревидирана Директива на ЕУ 2011/93/ЕУ за борба против сексуалната злоупотреба, сексуалната експлоатација и детската порнографија

ЕУ ја усвои Директивата 2011/93/ЕУ во 2011 година со цел усогласување на правните рамки за кривичното дело сексуална злоупотреба и експлоатација на деца (CSEA) низ ЕУ, односно: минимални правила за дефинирање на кривични дела и санкции во областа на сексуалната експлоатација на деца, како и минимални стандарди за ефикасна истрага и гонење, помош и поддршка на жртвите, и мерки за превенција. Во 2024 година, Европската комисија изврши преглед на оваа Директива, првично усвоена во 2011 година, со цел да ги идентификува законодавните празнини, најдобрите практики и приоритетните акции на ниво на ЕУ во борбата против сексуалната злоупотреба на деца преку интернет и офлајн. Прегледот укажа на ограничувања во директивата, особено во справувањето со технолошкиот напредок и несоодветноста на терминологијата од нејзиното стапување во сила. Предложената преработена Директива има за цел да воведо построги казни за оние што извршуваат сексуални кривични дела против деца, вклучително и зголемување на санкциите за онлајн сексуална злоупотреба на деца (OCSEA) или било кој облик на злоупотреба овозможен преку технологија (на пр., вклучувајќи „педофилски прирачници“ и содржина генерирана со вештачка интелигенција). Таа исто така има за цел да ги поттикне земјите-членки да обезбедат подобра поддршка за жртвите на злоупотреба.

4.8 Други релевантни ЕУ дигитални регулативи

Конечно, неодамна усвоениот Закон за дигитални услуги (DSA) исто така игра улога во однос на обврзувањето на онлајн платформите да воспостават мерки за обезбедување на безбедноста, сигурноста и приватноста на децата (член 28), како и преку наметнување строги обврски за онлајн платформите да вршат надзор и брзо да отстрануваат незаконска содржина (вклучително и CSAM).

Имајќи го предвид наведеното погоре, може да се заклучи дека земјите од Западен Балкан не само што ги ратификувале релевантните меѓународни рамки, конвенции и протоколи кои се однесуваат на различни облици на сексуална злоупотреба и експлоатација, туку веќе вовеле одредени одредби во своите кривични закони. Од друга страна, сè уште постојат значајни недостатоци во националното законодавство, вклучувајќи недостатоци во дефинирањето на одредени клучни термини и во усогласувањето со правилата и стандардите на ЕУ.

Литература за понатамошно читање:

Amerhauser, K. & R - Scaturro (2021). Commercial Sexual Exploitation of Children in the Western Balkans – Regional Vulnerabilities and Legal Responses. *Journal of Economies and Development* , 3(2). 167-180.

Council of Europe (2001). Convention on Cybercrime. Retrieved: September 12, 2024 from: <https://www.refworld.org/docid/47fdfb202.html>.

Council of Europe (2005). Convention on Action against Trafficking in Human Beings. Retrieved 12 September from: <https://rm.coe.int/168008371d>.

Council of Europe (2007). Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. Retrieved: September 12, 2024 from: <https://www.refworld.org/docid/4d19a904615b.html>.

Council of Europe (2023). 3rd Monitoring Round. Retrieved: 5 September, 2024 from: <https://www.coe.int/en/web/children/3rd-monitoring-round-state-replies>

Criminal Code of the Republic of Albania (CCA). 1995. Amended by laws no. 36/2017 and no.89/2017. Retrieved: September 12, 2024 from: https://www.legislationline.org/download/id/8235/file/Albania_CC_1995_am2017_en.pdf.

Criminal Code of the Republic of North Macedonia (CCNM). 2009. Amended in 2018. Retrieved: September 11, 2024 from: https://www.legislationline.org/download/id/8145/file/fYROM_CC_2009_am2018_en.pdf

Criminal Code of the Republic of Serbia (CCS). 2005. Amended in 2012. Retrieved: September 21, 2024 from: https://www.legislationline.org/download/id/5480/file/Serbia_CC_am2012_en.pdf.

Hazizaj, A & A. Maksutaj (2009). Commercial Sexual Exploitation of Children in Albania. Tirana: CRCA.

GRETA (2018). Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Serbia. Second Evaluation Round. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved: September 8, 2024 from <https://rm.coe.int/greta-2017-37-frg-srb-en/16807809fd>.

GRETA (2020). Evaluation Report Albania. Third evaluation round. Access to justice and effective remedies for victims of trafficking in human beings. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved: September 5, 2024 from: <https://rm.coe.int/greta-2020-09-fgr-alb-en/1680a0b84f>.

Kuzmanović, D, et al. (2019). *Internet and Digital Technology Use among Children and Youth in Serbia: EU Kids Online Survey Results*. Belgrade: Institute of Psychology, Faculty of Philosophy.

Nickolds, F. & M. McKillop (2020). Country overview: Albania. A report on the scale, scope and context of the sexual exploitation of children.. Bangkok: ECPAT International.

UN General Assembly (1989). Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989. United Nations. Retrieved: September 23, 2024 from: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html>.

UN General Assembly (2000). Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Retrieved: September 23, 2024 from: <https://www.refworld.org/docid/4720706c0.html>.

Stojkovski, B. (2021). North Macedonia Threatens to Block Telegram Over Pornographic Picture Sharers. BalkanInsight. Retrieved: August 29, 2024 from: <https://balkaninsight.com/2021/01/29/north-macedonia-threatens-to-block-telegram-over-pornographic-picture-sharers/>.

5 Чекори напред: Краток преглед на важни организации, законодавни иницијативи и кибер-безбедност во земјите од Западен Балкан

Бидејќи прашањето за материјали за сексуална злоупотреба на деца (CSAM) наметнува специфични предизвици, тоа не е исклучиво во надлежност ниту во капацитет на полицијата под координација на државата. Модерацијата на интернетот стана прашање со повеќе чинители, кое бара соработка и на други тела, како што се приватниот сектор и организациите на граѓанското општество. Во овој контекст, јавниот сектор сè повеќе соработува со интернет-провајдерите и со услугите за хостирање или интерперсонална комуникација (онлајн платформи), но и со глобални интересни групи како што се Одделот за борба против експлоатација на деца и онлајн заштита (СЕОР), Националниот центар за исчезнати и експлоатирани деца (NCMEC) и др. Тука неопходно е да се спомене и ЕУРОПОЛ, односно Европската агенција за соработка во областа на спроведување на правото во ЕУ. Иако Србија, Северна Македонија и Албанија не се членки на ЕУ, тие имаат формални договори кои треба да ја зајакнат борбата против меѓународниот и организираниот криминал. Исто така, споменатите земји учествуваат во регионални иницијативи поддржани од ЕУ и ЕУРОПОЛ, како што е проектот Интегративно управување со внатрешната безбедност на Западен Балкан (IISG), и други платформи во областа на безбедноста.

Од друга страна, сите три земји се членки на ИНТЕРПОЛ, односно Меѓународната криминалистичка полициска организација, која е глобална организација за соработка во областа на спроведување на законот и овозможува полициите од различни земји да соработуваат во борбата против меѓународниот криминал. Оваа мрежа им овозможува на Србија, Албанија и Северна Македонија да бидат дел од глобалната мрежа и побрзо да реагираат на криминални закани преку границите, што е особено важно кога станува збор за сексуална злоупотреба и/или експлоатација во дигиталната средина, каде случаите често ги надминуваат физичките граници.

Друг релевантен орган во борбата против материјали за сексуална злоупотреба на деца (CSAM) е INHOPE, меѓународна организација која ги координира интернет-линиите за пријавување на незаконска содржина на интернет, особено материјали од сексуална злоупотреба на деца. Оваа мрежа е воспоставена во 1999 година, со цел да овозможи брза и ефикасна борба против дистрибуцијата на незаконска содржина на интернет. Српската линија NetPatrola (www.netpatrola.rs), која е партнер на INHOPE, претставува национална линија за пријавување незаконска содржина што ги исполнува стандардите на оваа организација. Слично, албанската линија iSIGURT.al се приклучи на INHOPE во 2021 година, а националната линија ја управува Центарот за права на децата. Мисијата на iSIGURT.al е да ги оспособи децата, родителите, наставниците и сите други граѓани да го користат интернетот и технологиите на позитивен, безбеден и ефикасен начин. До датумот на објавување, Северна Македонија сè уште нема развиено национална линија за пријавување незаконска содржина, вклучувајќи CSAM, која би ги исполнувала стандардите на INHOPE.

Во однос на актерите од граѓанското општество, глобалната мрежа на организации ECPAT се залага за заштита на децата од сите облици на сексуална експлоатација и злоупотреба, вклучувајќи CSAM. Клучните активности на ECPAT се однесуваат на застапување и лобирање за заштита на децата, истражување и собирање податоци за идентификување на нови трендови, но и ризици. Во Србија, Мрежата на организации за деца на Србија (MODS) е членка на мрежата ECPAT, со цел подобрување на националните напори во борбата против сексуалната експлоатација на децата. Слично, CRCA Албанија (Центар за правата на детето) е дел од мрежата ECPAT и придонесува за заштита на децата преку подобрување на политиките, законодавството и пристапот до јавни услуги за деца и млади, како и преку сузбивање на сексуалната злоупотреба и експлоатација на деца и млади. Северномакедонската организација Прва детска амбасада во светот – Меѓаши, исто така е членка на ECPAT, промовирајќи еднакви можности за сите во најдобар интерес на детето и борејќи се против различни облици на злоупотреба и/или експлоатација на деца. Трите организации се исто така дел од мрежата Eurochild, која се залага правата на децата да бидат во сржта на креирањето политики во Европа, вклучително и релевантно законодавство за заштита на децата од онлајн сексуална злоупотреба и други онлајн штети.

Во следниот дел ќе биде претставен краток преглед на правната рамка и механизмите во сите три земји во контекст на сајбер-безбедноста и заштитата на децата.

5.1 Контекст на Албанија

Глобалниот индекс за кибер-безбедност за 2020 година ја рангираше Албанија на 80-то место од вкупно 132 земји на глобално ниво и на 40-то место од 46 земји во Европа, врз основа на проценката на мерките за кибер-безбедност преземени од државата. Според овој Индекс, Албанија постигнала најдобри резултати во областа на правните мерки, додека најслабо е оценета во областа на мерките за соработка и развој на капацитети. Општо земено, Албанија вовела одредени измени во своето законодавство преку *Националната стратегија за кибер-безбедност 2020–2025*. Оваа стратегија опфаќа различни области за интервенција, вклучувајќи кибер-криминал, радикализам, насилан екстремизам и заштита на децата на интернет.

Покрај фокусот на заштитата на децата, стратегијата не се преклопува со други прашања поврзани со човековите права и заштита на други ранливи групи во сајбер-просторот, како што се жените или етничките, расните и сексуалните малцинства, кои не се опфатени (види Dedja, 2023). За време на изготвувањето на оваа стратегија, организации од граѓанското општество кои се занимаваат со правата на децата учествувале во консултации, но не биле консултирани независни институции за човекови права. Од друга страна, *Националната стратегија за сајбер-безбедност 2021-2023* била строго насочена кон прашања од националната одбрана и нема директна поврзаност со човековите права или правата на децата. Исто така, Интерсекторската стратегија „Дигитална агенда на Албанија“ 2015–2020 ги опфати процесите на дигитализација, економски, социјални, институционални и административни процеси. Оваа стратегија беше повеќе насочена кон обезбедување услуги отколку кон граѓаните, а ниту една од нејзините цели не е директно поврзана со човекови права или права на децата. Единствениот стратешки документ за сајбер-безбедност во земјата кој има пристап заснован на човекови права беше Акцискиот план за побезбеден интернет за деца во Албанија 2018–2020, кој може да послужи како добар пример во овој сектор.

Исто така, во *Стратегијата против организираниот криминал и тешките кривични дела за периодот 2021-2025*, Албанија ја поставува борбата против сајбер-криминалот како една од главните компоненти, заедно со трговијата со дрога, трговијата со луѓе, трговијата со оружје, трговијата со уметнички дела и културно наследство, перењето пари и организираниот криминални структури. Конкретно, Стратегијата бара од институциите и другите чинители да ја зголемат ефикасноста во борбата против сајбер-криминалот, особено во доменот на проактивно откривање, надзор и истрага на материјали кои прикажуваат сексуална злоупотреба на деца.

Во 2013 година ЕУРОПОЛ го воспостави *Европскиот центар за сајбер-криминал (EC3)* со цел да се зајакне одговорот на властите во ЕУ на сајбер-криминалот, со акцент на спречување и откривање на сите форми на криминал поврзани со сексуалната експлоатација на деца. EC3 ги поддржува операциите и истрагите на земјите-членки преку обезбедување оперативна анализа, координација и експертиза. EC3 и албанската државна полиција воспоставија национална контакт-точка за размена на информации; сепак, забележлив е недостатокот на известувања и податоци од наведените актери за тоа дали оваа контакт-точка е доволно искористена.

„Кога се зборува за заштитата на децата од сексуална злоупотреба и/или експлоатација, следниве закони се сметаат за релевантни: *Кривичниот законик*, кој содржи одредби со кои се криминализира сексуалната злоупотреба на деца, вклучувајќи детска порнографија, односно материјали кои прикажуваат сексуална злоупотреба на деца, трговија со деца за сексуална експлоатација, како и онлајн сексуална експлоатација на деца. Дополнително, се признава сексуалната злоупотреба преку интернет и дистрибуцијата на несоодветна содржина; *Законот за заштита на правата на детето* обезбедува сеопфатна заштита на децата во Албанија, признавајќи ја и заштитата на децата во дигиталниот простор; *Законот за заштита на децата од насилство* ги признава различните облици на насилство, вклучително и сексуална злоупотреба и/или експлоатација на деца и обезбедува различни механизми за заштита. Важно е да се нагласи дека овој закон исто така ја регулира одговорноста на училиштата, системот за социјална заштита и другите релевантни институции во однос на превенција и одговор на сексуалната злоупотреба; *Законот за трговија со луѓе*, кој ги препознава децата како посебна категорија, предвидува казни за трговија со деца и сексуална експлоатација; *Законот за спречување на семејното насилство* е примарно насочен кон семејното насилство, но исто така го регулира прашањето за сексуалната злоупотреба во семејството или блиската околина; *Законот за социјална заштита* ги опфаќа правата на децата на социјална заштита, вклучително и рехабилитација на жртвите на сексуално насилство и/или експлоатација; *Законот за електронски комуникации* ја регулира одговорноста на давателите на услуги во однос на споделувањето и дистрибуцијата на незаконска содржина, вклучително и онлајн злоупотреба на деца и детска порнографија (CSAM).“

Албанското законодавство за мерките за заштита е доста целосно и усогласено со меѓународните стандарди. Законски предвидените мерки за заштита ги опфаќаат интегрираниот и мултисекторскиот систем за заштита на деца; индивидуализираниот план за заштита на деца-жртви; услугите за социјална грижа; правната и психолошката помош; детските телефонски линии за помош; обврските за пријавување и упатување; како и заштитата од штетни или незаконски онлајн материјали. Сепак, спроведувањето на сите овие механизми бара донесување подзаконски акти и внатрешни процедури, *процес кој сè уште не е целосно завршен*. Истражувањата покажале дека Албанија постигнала одреден напредок во споредба со земјите од регионот кога станува збор за заштита на децата во дигиталната средина. Сепак, практичната имплементација се соочува со бројни предизвици поради институционалните капацитети, особено во доменот на ефективната соработка помеѓу различните сектори.

5.2 Контекст на Србија

Во изминатите неколку години, Владата на Република Србија интензивно работи (во соработка со приватниот сектор и граѓанското општество) на дефинирање на законодавната и стратешката рамка во областа на безбедноста. Законот за безбедност на информациите од 2016 година ги дефинира правата, обврските и одговорностите на сите правни лица и државни органи кои управуваат и користат информациски системи. Овој закон детално ги опишува безбедносните мерки за предизвици, ризици и закани поврзани со системите за безбедност на информации. Исто така, прецизира кои органи се надлежни за заштита на овие системи, формите на координација меѓу овие чинители и начинот на спроведување на пропишаните мерки. Три години по неговото усвојување, законот беше изменет со цел подобрување на неговата примена и решавање на проблемите идентификувани во практиката. Во областа на сајбер-безбедноста, особено значајни се подзаконските акти кои овозможуваат имплементација на овој закон, како и другите закони во правниот систем на Србија, како што се Законот за заштита на личните податоци, Законот за критична инфраструктура, Законот за електронски комуникации и други релевантни области.

Експертите го оценуваат квалитетот на правната рамка како солидна, често нагласувајќи дека Србија е најнапредна во регионот. Сепак, имплементацијата заостанува зад законите што се развиваат во сајбер-просторот. Иако нормативната рамка ја регулира областа на безбедноста на информациските технологии, насочена кон заштита на критичната инфраструктура, дигиталните мрежи и информациските системи, во секојдневниот говор најчесто се користи терминот „кибер-безбедност“, кој подразбира не само ИТ безбедност туку и закани што формално не се дел од ИТ безбедноста. Кибер-безбедноста исто така ја опфаќа областа на сајбер-криминалот, која е регулирана со посебна законска и стратешка рамка. Законодавецот се одлучил за терминот „безбедност на информациите“ поради потребата од усогласување со меѓународните стандарди во оваа област.

Актуелната Стратегија за развој на информациското општество и безбедноста на информациите во Република Србија 2021–2026 е релевантна; сепак, оваа стратегија во ниту еден контекст не го третира прашањето за сексуална злоупотреба и/или експлоатација на деца во дигиталната средина.

Кога станува збор за заштита на децата од сексуална злоупотреба и/или експлоатација, клучните закони што ја регулираат оваа област во Република Србија се: *Кривичниот законик на Република Србија*, кој предвидува казни за различни облици на сексуално насилство, вклучително и сексуална злоупотреба и експлоатација (членовите 183, 184 и 185 конкретно се однесуваат на производство и дистрибуција на материјали на кои се злоупотребуваат деца, како и нивно поседување); *Законот за спречување на семејно насилство* предвидува мерки за заштита на децата кои се жртви на семејно насилство, вклучително и сексуална злоупотреба и/или експлоатација; *Законот за основите на системот на образование* ја утврдува обврската на училиштата да реагираат во случаи на насилство врз деца, вклучително и сексуална злоупотреба и/или експлоатација; *Законот за социјална заштита* предвидува различни видови поддршка за децата кои се жртви на насилство, вклучително и сексуална злоупотреба и/или експлоатација; *Законот за заштита на личните податоци* ги штити правата на децата во однос на

нивната приватност, особено во контекст на експлоатација и злоупотреба на интернет; *Законот за јавен ред* содржи одредби за казнување на ширење порнографија и други материјали кои можат да ја загрозат безбедноста на децата.

И покрај солидната правна рамка и бројните регулативи, борбата на Србија против сексуалната злоупотреба и/или експлоатација во онлајн средината напредува бавно, пред сè затоа што многу од наведените прописи не го препознаваат сексуалното насилство во дигиталната средина, како и поради хроничниот недостиг на квалификувани професионалци и политизирани приоритети на релевантните институции. Со други зборови, регулативата не успева целосно да ги следи технолошките напредоци; како резултат, новите форми на сајбер-криминал, каде компјутерите или компјутерските мрежи се користат како средство или метод на извршување, остануваат надвор од опфатот на законот. Недоволната обука и/или познавање на сајбер-безбедноста меѓу сите чинители – пред сè судии, адвокати и полицајци – доведува до голем број непроцесирани „високотехнолошки“ кривични дела. Дополнително, отсуството на единствен закон за заштита на правата на детето во Република Србија го отежнува интегрираниот пристап кон заштитата на децата воопшто, но исто и во овој контекст.

53 Контекст на Северна Македонија

Северна Македонија постепено, но сигурно работи на развој на побезбедна дигитална средина. Во 2018 година, Владата презеде значаен чекор во областа на сајбер безбедноста со усвојување на *Националната стратегија за сајбер безбедност* за периодот 2018–2022, заедно со Акцискиот план, кој даде приоритет на решавањето на сајбер заканите и унапредувањето на сајбер безбедноста.

Овој документ има за цел да го поттикне развојот на безбедна, доверлива и отпорна дигитална средина во државата, дефинирајќи ги главните актери во оваа област и поставувајќи цели, мерки и активности за поддршка на реализацијата на целите наведени во Акцискиот план на Стратегијата. Напорите на Северна Македонија за развој на правната и институционалната рамка за сајбер безбедност се исто така усогласени со нејзините активности за приближување на законодавството со стандардите и протоколите на Европската Унија. Најважно е тоа што Владата на Северна Македонија работи на изработка на нов закон за безбедност на мрежите и информациските системи, кој треба да биде усогласен со *Директивата на ЕУ за мрежи и информациски системи (NIS)*.

Глобалниот индекс за сајбер безбедност за 2020 година ги евидентираше овие напори и напредок на државата, рангирајќи ја Северна Македонија на 38-то место од вкупно 182 земји. Иницијативите за сајбер безбедност на Северна Македонија се исто така во согласност со обврските преземени во рамките на *Дигиталниот самит на Западен Балкан* (26–28 октомври 2020 година) и *Повеќегодишниот акциски план за Регионална економска област на Западен Балкан*, кој ја поддржува дигиталната интеграција на регионот.

Во доменот на заштита на децата од сексуална злоупотреба и/или експлоатација, релевантни закони во Северна Македонија се следните: *Кривичниот законик на Република Северна Македонија*, кој ги дефинира и санкционира различните облици на сексуално насилство врз деца, вклучително и силување, сексуална експлоатација и злоупотреба. Одредени членови третираат кривични дела како злоупотреба на деца во трговија со луѓе и материјали кои прикажуваат сексуално злоупотребени деца. *Законот за кривична постапка* содржи одредби што овозможуваат посебен третман и заштита на деца како сведоци или жртви на сексуално насилство. *Законот за спречување и заштита од семејно насилство* исто така предвидува заштитни мерки за деца кои се жртви на семејно насилство, вклучително и сексуална злоупотреба и/или експлоатација. *Законот за заштита на децата од трговија со луѓе* и експлоатација е насочен кон борба против трговијата со деца, вклучително и сексуалната експлоатација. *Законот за заштита на децата* предвидува мерки за заштита на децата од сите облици на насилство, злоупотреба и/или експлоатација. *Законот за основно образование* ги обврзува образовните институции да преземат заштитни мерки доколку забележат било каков облик на насилство, вклучително и сексуална злоупотреба и/или експлоатација. *Законот за социјална заштита* предвидува одредени мерки на поддршка за деца кои претрпеле било каков облик на насилство, вклучително и погоре наведениот. *Законот за електронски комуникации* ја регулира одговорноста на давателите на интернет услуги, вклучително и дистрибуцијата на незаконита содржина и злоупотреба на приватноста. *Законот за заштита на личните податоци* овозможува заштита на приватноста на децата, вклучително и во контекст на сексуално насилство и/или експлоатација во дигиталната средина.

Правната рамка на Северна Македонија го препознава и санкционира дигиталното насилство во различни форми во малку поголем обем отколку во Република Србија. Дополнително, *Законот за заштита на децата* во голема мера овозможува синхронизирана и координирана заштита на децата преку директно препознавање на заштитни мерки и поддршка за децата кои се жртви на насилство во дигиталната средина.

Литература за понатамошно читање:

Amerhauser, K. & R- Scaturro (2021). Commercial Sexual Exploitation of Children in the Western Balkans – Regional Vulnerabilities and Legal Responses. *Journal of Illicit Economies and Development*, 3(2), 167-180.

Criminal Code of the Republic of Albania (CCA). 1995. Amended by laws no. 36/2017 and no.89/2017. Retrieved: September 12, 2024 from: https://www.legislationline.org/download/id/8235/file/Albania_CC_1995_am2017_en.pdf

Criminal Code of the Republic of North Macedonia (CCNM). 2009. Amended in 2018. Retrieved: September 11, 2024 from: https://www.legislationline.org/download/id/8145/file/FYROM_CC_2009_am2018_en.pdf

Criminal Code of the Republic of Serbia (CCS). 2005. Amended in 2012. Retrieved: September 21, 2024 from: https://www.legislationline.org/download/id/5480/file/Serbia_CC_am2012_en.pdf

ECPAT International (2016). Terminology Guidelines for the Protection of Children. UNICEF. Retrieved: August 15, from: <https://www.unicef.org/media/66731/file/Terminology-guidelines.pdf>

EUROPOL (2020). Internet Organised Crime Treat Assessment Retrieved: September 20, 2024 from <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-treat-assessment-iocta-2020>

EUROPOL (2022). Child Sexual Exploitation. Retrieved: September 20, 2024 from <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/child-sexual-exploitation>

Internet Watch Foundation (2020). Keywords list. Retrieved: September 4, 2024 from <https://annualreport2020.iwf.org.uk/tech/keyservices/keywords>

INTERPOL (2020a). International Child Sexual Exploitation Database. Retrieved: September 20, 2024 from <https://www.interpol.int/en/Crimes/Crimes-against-children/International-Child-Sexual-Exploitation-database>

INTERPOL (2020b). Threats and Trends Child Sexual Exploitation and Abuse: COVID-19 Impact. Retrieved: September 20, 2024 from <https://www.interpol.int/en/New-and-Events/News/2020/Interpol-report-highlights-impact-of-COVID-19-on-child-sexual-abuse>.

UNICEF (2017). Children in a Digital World. New York: *UNICEF*.

Sulstarova, A, E. Bisha, H. Ymeri & Z. Shapo (2019). Web Factor Assessment of the Legal Framework and Institutional Readiness to address Child Sexual Exploitation and Abuse online in Albania. Retrieved: August 19, from: https://Amerhauser and Scaturro: Commercial Sexual Exploitation of Children in the Western Balkans – Regional Vulnerabilities and Legal Responses 179childhub.org/sites/default/files/library/attachments/2019_webfactor_assessment_of_csea_online_in_albania.pdf.

6 **Заклучни согледувања и препораки**

Со усвојување на различни правни акти и ратификување на голем број конвенции, Република Србија, како и Северна Македонија и Република Албанија, создадоа добра основа за понатамошно унапредување на системот за заштита на децата од сексуална злоупотреба и експлоатација. Сепак, практиката покажа дека формалните акти често не се усогласени и не се целосно имплементирани, па затоа е неопходно да се напредува во усогласувањето и дополнително да се развиваат различни механизми и инструменти за заштита на децата во овој контекст.

Имено, сите три земји имаат законодавни основи за борба против сексуалната злоупотреба и/или експлоатација на деца, но остануваат празнини. На пример, правната рамка на Албанија највидливо е насочена кон заштита на децата во дигиталната средина и на соработка со меѓународни мрежи и/или организации.

Следните групирани препораки се нудат за да се обезбеди поконзистентен и проактивен пристап кон безбедноста на децата:

1. Препораки во доменот на ревизија и усогласување на правните регулативи со меѓународните стандарди

Општа усогласеност постои во најширока смисла (општа согласност или заедничко разбирање меѓу државите за важноста на справувањето со прашањата за заштита на децата. Тоа подразбира дека, иако можат да постојат заеднички принципи или обврски поврзани со добросостојбата на децата, оваа усогласеност не е доволно детална или унифицирана кога станува збор за конкретни аспекти како законите, спроведувањето и заштитата од материјали со детска сексуална злоупотреба); сепак, кога станува збор за CSAM (Child Sexual Abuse Material – материјали со детска сексуална злоупотреба), постојат нерамномерни регионални заштити за децата:

- *Создавање единствен закон кој ексклузивно се однесува на заштита на децата* – Во некои земји од Западен Балкан, заштитата на децата моментално е опфатена во пошироки правни рамки и регулативи, кои вклучуваат различни области како што се социјална заштита, кривично право, образование, здравство и др. Единствен и насочен закон би овозможил интегриран пристап, опфаќајќи ги сите аспекти на заштитата на правата на детето на едно место, што е исто така препорачано со Конвенцијата за правата на детето и Ланзаротската конвенција.
- *Ажурирање на националните закони* – Потребно е да се разгледа и ажурира постојното законодавство за да се вклучат нови форми на сексуална злоупотреба и/или експлоатација во дигиталната средина, како и технолошки иновации што овозможуваат такви злоупотреби.
- *Усогласување на терминологијата со прописите на ЕУ* – Некои земји од Западен Балкан сè уште го користат терминот „детска порнографија“ наместо „материјали со детска сексуална злоупотреба“ – иако многу меѓународни ентитети и регулативи го користат терминот „материјали со детска сексуална злоупотреба“, бидејќи подобро ја одразува злоупотребувачката и експлоататорската природа на содржината (ЕСПАТ, 2016: 54). Терминот „порнографија“ се однесува на материјали како што се слики, видеа, книги или друг вид медиум, наменети за предизвикување сексуална возбуда и во најголем дел се снимаат со актери кои доброволно учествуваат. Затоа, вклучувањето на деца во такви материјали не треба да се дефинира како порнографија, туку како „сексуална злоупотреба или експлоатација на деца“. Неточната употреба може да ја намали експлоататорската природа на феноменот и да имплицира одреден степен на легитимитет од страна на сторителот и согласност од страна на детето-жртва.

Понатаму, во законските рамки и регулативи неопходно е да се исклучат и избегнуваат следниве термини: детска проститутка или детска проституција; детски сексуален работник; деца/адолесценти/млади кои продаваат секс; доброволна/самоиницијативна проституција; трансакциски секс; веб-кам сексуален туризам со деца/веб-кам сексуална злоупотреба на деца; сексуален туризам со деца; самовиктимизација; сексуален турист со деца. Порнографијата е легален бизнис во некои земји, што е уште една причина зошто не треба да се користи за опишување на сексуалната злоупотреба и/или експлоатација на деца. Пред сè, затоа што дава погрешен впечаток дека децата се доброволни учесници и дека тие свесно се вклучуваат во такви активности. Од друга страна, детето никогаш не може да даде согласност за оваа активност, бидејќи секогаш станува збор за кривично дело, без разлика дали е извршено со сила или на друг начин. Затоа е потребен јасен и лингвистички прецизен член во различни законски регулативи кој исклучиво ќе ја инкриминира сексуалната злоупотреба и експлоатација во дигиталната средина – што ќе доведе до унифицирана практика, наместо судиите да се потпираат на своето знаење за да толкуваат и применуваат други членови од одредени законски регулативи.

- *Усогласување на санкциите за CSAM* – би создало покохерентна правна рамка, би ги намалило празнините кои сторителите можат да ги искористат и би поттикнало посилна прекугранична соработка во ефикасната борба против CSAM;
- *Создавање и имплементација на стратегија насочена кон истражување, интервенција и превенција на CSAM* – оваа стратегија треба да го приоритизира формирањето и обезбедувањето ресурси за специјална единица во рамките на Владата, посветена исклучиво на оваа тема;
- *Модификација/дополнување на законските регулативи во согласност со принципите на ресторативната правда* – покрај фокусирањето на потребите и правата на жртвите, неопходно е да се влијае и врз мотивацијата и одговорноста на сторителот, како и да се вклучи целата заедница во процесот.

2. Препораки во доменот на технички решенија и инфраструктура

Развивање и унапредување на техничката инфраструктура и капацитетите за превенција, откривање и реагирање на сексуална злоупотреба и/или експлоатација во дигиталната средина.

- *Поттикнување на иновации и истражувања во областа на борбата против сексуална злоупотреба и/или експлоатација на деца во дигиталната средина* преку различни проекти, основање истражувачки центри и соработка со универзитети.
- *Изградба и унапредување на инфраструктурата* – модернизација на мрежната инфраструктура и имплементација на напредни технологии за откривање и реагирање на случаи на сексуална злоупотреба на деца. Основање на посебен оддел во рамките на единицата за сајбер или високо-технолошки криминал кој би соработувал тесно со агенциите за сајбер безбедност на ниво на ЕУ. Обезбедување ресурси за континуирано подобрување и одржување на оваа инфраструктура.
- *Создавање регионални центри за борба против CSAM (Child Sexual Abuse Material – материјали со детска сексуална злоупотреба)* - овие центри би можеле да придонесат за усогласување на законодавството поврзано со борбата против CSAM, што би овозможило подобра соработка меѓу земјите. Дополнително, овие центри би можеле да бидат вредни ресурси за развој на специјализирани програми за обука и поддршка.
- *Приклучување кон INHOPE мрежата за телефонски линии во Западен Балкан кои сè уште не се дел од оваа мрежа* - оваа мрежа ќе овозможи побрзо идентификување и отстранување на CSAM, ќе ја олесни меѓународната соработка, ќе го зголеми капацитетот за борба против сексуална злоупотреба и/или експлоатација во дигиталната средина на земјите членки и ќе ги подобри човечките ресурси, бидејќи членовите ќе добијат пристап до обуки, инструменти и други релевантни ресурси кои помагаат во зајакнување на капацитетите на различните актери во борбата

против CSAM.

- *Зголемување на интеракцијата и соработката со давателите на интернет-услуги (ISPs) и со хостинг или интерперсонални комуникациски сервиси (онлајн платформи)* – поголемата интеракција и соработка со ISPs може значително да придонесе за намалување на материјалите кои прикажуваат сексуална злоупотреба и/или експлоатација на деца во дигиталната средина. Оваа соработка е клучна затоа што ISPs располагаат со технички капацитети и ресурси за откривање, блокирање и отстранување на таква содржина, како и за обезбедување поддршка на истражните органи. Технолошките компании, пак, можат значително да придонесат за намалување на овој глобален проблем преку побрзо откривање и пријавување на сомнителни активности. Имено, технолошките компании располагаат со напредна технологија и ресурси за анализа на податоци, а размената на ресурси и знаење може да ги зајакне превентивните мерки.

3. Препораки во доменот на унапредување на човечките ресурси, едукацијата и јавната свест

Подигање на јавната свест за сексуалната злоупотреба и/или експлоатација во дигиталната средина меѓу различни општествени групи, вклучувајќи ги и граѓани, бизнис секторот, државните службеници, како и развивање капацитети за превенција и одговор на различни ризици.

- *Обука и специјализација на професионалци* – обука на различни актери релевантни за препознавање и процесирање на случаи на CSEA и CSAM, со посебен акцент на технолошки олеснетите форми на злоупотреба;
- *Зголемување на бројот на форензички експерти и подобро опремени единици за спроведување на законот* – поголем број форензички експерти би овозможиле побрза анализа на дигитални докази, како што се компјутери, мобилни телефони, сервери и облачни услуги. Ова е особено важно затоа што случаите поврзани со CSAM често содржат голема количина на податоци кои треба да бидат обработени брзо и прецизно за да се идентификуваат сторителите и потенцијалните жртви.
- *Воспоставување интегрирани мултидисциплинарни служби за поддршка во согласност со моделот „Barnahus“* – сите неопходни услуги за дете кое доживеало сексуална злоупотреба и/или експлоатација, вклучувајќи правни, медицински, психолошки и социјални услуги, се обезбедуваат на едно место. Оваа централизација ја намалува потребата од повеќекратни посети на различни локации, со што се намалува стресот и дополнителната траума за детето. Мултидисциплинарни тимови, кои вклучуваат експерти од областа на социјалната работа, психологијата, правото и медицината, можат брзо да ги идентификуваат жртвите на CSAM, да обезбедат итна поддршка и да иницираат правни постапки против сторителите.

- *Развивање прирачници и упатства за работа со деца и млади кои се жртви на сексуална злоупотреба и/или експлоатација во дигиталната средина* – развивањето прирачници и упатства за работа со деца и млади кои се жртви на сексуална злоупотреба и/или експлоатација во дигиталната средина може значително да придонесе за намалување на материјалите кои прикажуваат детска сексуална злоупотреба (CSAM) преку различни значајни аспекти. Овие материјали им обезбедуваат на професионалците, родителите, наставниците и другите клучни актери знаење и инструменти за адекватна работа со жртвите, препознавање на ризици и превенција од понатамошна експлоатација.
- *Третирање на сексуалната злоупотреба на деца (CSEA) како општествен проблем за зголемување на разбирањето и едукацијата на децата, родителите и пошироката заедница* – овој пристап подразбира препознавање дека CSEA не е само прашање на кривичното право или на индивидуални случаи, туку сериозен проблем кој ја засега целата заедница, барајќи сеопфатна вклученост на сите сектори од општеството и/или регионот.

ВИ БЛАГОДАРИМЕ!

Оваа публикација е изработена со поддршка на регионалниот проект „SMART Balkans – Граѓанско општество за заедничко општество на Западен Балкан“ спроведен од Центар за промоција на цивилното општество (CPCD), Центар за истражување и креирање политики (CRPM) и Институт за демократија и медијација (IDM), а финансиски поддржан од Министерството за надворешни работи на Норвешка (NMFA). Содржината на оваа публикација е единствена одговорност на спроведувачите на проектот и не ги одразува нужно ставовите на Министерството за надворешни работи на Норвешка (NMFA) ниту на конзорциумот SMART Balkans.